МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

ФУНКЦІОНУВАННЯ ФОРМУЛ МОВНОГО ЕТИКЕТУ В ЛИСТАХ ЮЛІУША СЛОВАЦЬКОГО

Виконав(ла):
студент(ка) 2 курсу, гр. 8.035З-пмк-з
спеціальності 035 «Філологія»
спеціалізації 035.033 «Слов'янські мови та літератури (переклад включно), перша – польська»
освітньо-професійної програми
«Переклад та міжкультурні комунікації»
_____ О. К. Куварова
Керівник _____ проф. І. Я. Павленко
Рецензент _____ _____

ЗАПОРІЖЖЯ
2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет *філологічний*
Кафедра *слов'янської філології*
Освітній рівень *магістр*
Спеціальність *035 «Філологія»*
Спеціалізація *035.033 «Слов'янські мови та літератури (переклад включно), перша –польська»*
Освітня програма *«Переклад та міжкультурні комунікації»*

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
слов'янської філології
Павленко І. Я.
"_ _" ___ 2024 року

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ МАГІСТРА

Куваровій Олені Костянтинівні

1. Тема роботи: *Функціонування формул мовного етикету в листах Юліуша Словацького,*
керівник роботи – завідувач кафедри слов'янської філології, д. філол. н., проф. Павленко І. Я.,
затверджені наказом ЗНУ від "_26_" _лютого_ 2024 року № 341-с

2. Строк подання студентом роботи _____17 лютого 2025 р._____

3. Вхідні дані до роботи: *тексти листів Юліуша Словацького, монографії та статті, присвячені аналізованій проблемі*

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):
   1) формули мовного етикету в системі конвенцій епістолярної комунікації;
   2) функціонування етикетних формул вітання, прощання, прохання, вибачення в листах Ю. Словацького.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень):
_____

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	*Павленко І. Я., професор, завідувач кафедри слов'янської філології*		
2	*Павленко І. Я., професор, завідувач кафедри слов'янської філології*		
Вступ, висновки	*Павленко І. Я., професор, завідувач кафедри слов'янської філології*		

7. Дата видачі завдання *26.02.2024 р.*

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів написання кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	Березень-квітень 2024 р.	
2	Аналіз науково-критичної літератури з обраної проблеми	Травень-червень 2024 р.	
3	Вступ	Вересень 2024 р.	
4	Розділ 1. Формули мовного етикету в системі конвенцій епістолярної комунікації	Жовтень-листопад 2024 р.	
5	Розділ 2. Етикетні формули в епістолярії Ю. Словацького: лінгвопрагматичний аспект	Грудень 2024 р. – січень 2025 р.	
6	Висновки	Січень 2025 р.	
7	Оформлення роботи	Лютий 2025 р.	
8	Захист роботи	Березень 2025 р.	

Студент(ка) _____ Куварова О. К.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ Павленко І. Я.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено.

Нормоконтролер _____ _____
(підпис) прізвище та ініціали

РЕФЕРАТ

Текст магістерської роботи 82 сторінки, 80 джерел.

ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ – формули мовного етикету, уживані Ю. Словацьким у листах до різних осіб.

ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ – функціонування формул мовного етикету в епістолярному дискурсі з урахуванням соціокомунікативних ролей учасників спілкування, ролі тематики та екстралінгвістичного контексту у реалізації етикетних норм.

МЕТА РОБОТИ – аналіз функціонування формул польського мовного етикету в листах Юліуша Словацького.

У ході дослідження передбачається вирішити такі ЗАВДАННЯ:

1) розробити теоретичну основу лінгвопрагматичного дослідження функціонування формул мовного етикету в епістолярній комунікації;
2) обґрунтувати статус формул мовного етикету в системі одиниць мови;
3) виявити склад етикетних формул вітання, прощання, прохання та подяки в листах Ю. Словацького;
4) дослідити види адресувальних формул, структурні типи полівокатива та вплив комунікативних умов на вибір автором листів номінативних засобів адресації тексту;
5) проаналізувати типи і функції заключних етикетних формул в епістолярії Ю. Словацького;
6) розглянути етикетні формули прохання та комунікативні стратегії, спрямовані на досягнення автором листів очікуваного перлокуційного ефекту відповідних мовленнєвих актів;
7) описати основні моделі етикетних формул подяки та лексичні засоби інтенсифікації іллокуційної сили висловлення з семантикою подяки.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ – описовий з використанням методики безпосереднього спостереження; метод лінгвістичного моделювання; методи контекстуального та комунікативно-прагматичного аналізу.

НАУКОВА НОВИЗНА одержаних результатів полягає в тому, що вперше описано польські етикетні формули вітання, прощання, прохання та подяки, уживані Ю. Словацьким в листах до різних осіб; показано функціонування мовних засобів адресації, зокрема полівокатива як комплекса адресувальних номінацій в епістолярних текстах залежно від комунікативної ситуації та прагматичних настанов адресанта.

СФЕРА ЗАСТОСУВАННЯ: матеріали роботи можуть бути використані у викладанні академічних курсів «Польська мова», «Історія польської мови», «Риторика», «Культурологічні аспекти міжкультурної комунікації», а також у науково-дослідній роботі студентів.

СТРУКТУРА РОБОТИ: кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків і списку використаної літератури з 80 джерел.

ЛИСТ, ЕПІСТОЛЯРНИЙ ТЕКСТ, ФОРМУЛИ МОВНОГО ЕТИКЕТУ, ВОКАТИВ, ЗВЕРТАННЯ, ЗАКЛЮЧНА ЕТИКЕТНА ФОРМУЛА ЛИСТА, ФОРМУЛИ ПРОЩАННЯ, ПОДЯКИ, ПРОХАННЯ

ABSTRACT

Magister qualification work «The Functioning of the Formulas of Linguistic Etiquette in the Letters of Juliusz Słowacki» contains 82 pages. To perform the work 80 scientific sourses were treated.

THE OBJECT OF STUDY: the formulas of speech etiquette used by Juliusz Słowacki in his letters to various persons.

THE SUBJECT OF STUDY: the functioning of speech etiquette formulas in epistolary discourse, taking into account the socio-communicative roles of communication participants, the role of the topic and extralinguistic context in the implementation of etiquette norms.

THE AIM OF THE WORK: analysis of the functioning of Polish language etiquette formulas in the letters of Juliusz Słowacki

TASKS:

1) to develop a theoretical basis for a linguopragmatic study of the functioning of speech etiquette formulas in epistolary communication;
2) to substantiate the status of speech etiquette formulas in the system of language units;
3) to identify the composition of the etiquette formulas of greeting, farewell, request and gratitude in the letters of Juliusz Słowacki;
4) to investigate the types of addressing formulas, structural types of the polyvocative and the influence of communicative conditions on the author's choice of nominative means of the text addressing;
5) to analyze the types and functions of the final etiquette formulas in Juliusz Słowacki's epistolary works;
6) to consider the etiquette formulas of request and communicative strategies aimed at achieving the expected perlocutionary effect of the corresponding speech acts by the author of the letters;
7) to describe the main models of etiquette formulas of gratitude and lexical means of intensifying the illocutionary force of an expression with the semantics of gratitude.

RESEARCH METHODS: descriptive using direct observation techniques; linguistic modeling method; methods of contextual and communicative-pragmatic analysis.

THE SCIENTIFIC NOVELTY of the results obtained is that for the first time the Polish etiquette formulas of greeting, farewell, request and gratitude, used by Juliusz Słowacki in letters to various persons, are described; the functioning of linguistic means of addressing is shown, in particular the polyvocative as a complex of addressing nominations in epistolary texts depending on the communicative situation and the pragmatic guidelines of the addresser.

THE SCOPE: the materials of the work can be used in teaching academic courses "Polish Language", "History of the Polish Language", "Rhetoric", "Cultural Aspects of Intercultural Communication", as well as in students' research work.

STRUCTURE OF WORK: the qualification work consists of an introduction, two chapters, conclusions and a list of references from 80 sources.

LETTER, EPISTOLARY TEXT, FORMULAS OF SPEECH ETIQUETTE, VOCATIVE, ADDRESS, FINAL ETIQUETTE FORMULA OF A LETTER, FORMULAS OF FAREWELL, THANKS, REQUESTS

ЗМІСТ

ВСТУП 7

РОЗДІЛ І. ФОРМУЛИ МОВНОГО ЕТИКЕТУ В СИСТЕМІ КОНВЕНЦІЙ ЕПІСТОЛЯРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ 13

1.1. Лист як об’єкт лінгвістичного дослідження 13

1.2. Етикет епістолярної комунікації 18

1.3. Проблема лінгвістичного статусу формул мовного етикету 26

1.4. Лінгвопрагматичний аспект вивчення епістолярних текстів 30

РОЗДІЛ ІІ. ЕТИКЕТНІ ФОРМУЛИ В ЕПІСТОЛЯРІЇ Ю. СЛОВАЦЬКОГО: ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ 34

2.1. Вокативи та вокативні конструкції у функції формул вітання . . . 34

2.2. Типи і функції заключних етикетних формул в листах Ю. Словацького 51

2.3. Етикетні формули прохання: стратегія мітігації. 60

2.4. Етикетні формули подяки: стратегія інтенсифікації 67

ВИСНОВКИ 71

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 74

ВСТУП

Письменницький епістолярій є важливим джерелом дослідження життєвого і творчого шляху письменників, їхніх літературно-естетичних і соціально-політичних поглядів, стосунків із сучасниками. Тематика листування постає предметом наукового вивчення в культурно-історичному та лінгвокультурологічному аспектах, а зміст листів відкриває дослідникам опис суспільно значущих подій, історію творчих пошуків автора, розвиток його світогляду та філософських ідей, результати спостереження ним дійсності, сферу людських почуттів тощо. Усе сказане вище повною мірою можна віднести до епістолярної творчості польського поета-романтика, драматурга Юліуша Словацького, який жив у першій половині XIX ст. Він народився в місті Кременець, на території сучасної України, там провів дитячі та юнацькі роки й назавжди зберіг у серці любов до своєї малої батьківщини, до якої прагнув повернутися, про що писав у своїх листах: *...a ja tak daleko, ani mogę tak jak niegdyś zlecieć do Krzemieńca, w nocy odbić waszą furtkę, obudzić dziadunia, uchodzić przez chwilę za złodzieja, co się wkrada do domu, i rankiem być przyjętym ze łzami od mamy! Cóżbym dał za taką chwilę! Zdaje mi się, że widzę i tę górę Zamkową oświeconą księżycem, i słyszę mój dzwonek pocztowy. A my mieliśmy się kiedyś zobaczyć szczęśliwie, i wszystko to być by mogło!* [67, т. 1: 31] / *…а я так далеко, і не можу так, як колись, полетіти до Кременця, уночі відчинити вашу хвіртку, розбудити дідуся, хвилину видаватися злодієм, що вкрадається до хати, і вранці бути прийнятим зі сльозами від мами! Що б я дав за таку мить! Мені здається, що я бачу й ту Замкову гору, освітлену місяцем, і чую той поштовий дзвоник. А ми мали колись побачитися щасливо, і все це могло б бути!* (переклад мій – О. К.).

Після поразки Листопадового повстання 1830–1831 рр. у Варшаві, у якому поет брав участь, він був змушений покинути Польщу, жив у Дрездені, Парижі, Женеві, багато мандрував країнами Європи та Близького Сходу, і

листи стали для нього єдиним засобом зв'язку з матір'ю Саломеєю Словацькою-Бекю, її батьками – родиною Янушевських, дядьком, зведеними сестрами Олександрою та Герсилією та іншими близькими людьми. Листи до матері постають своєрідним щоденником, у якому Ю. Словацький щиро розповідав про свої враження, осмислював пережите, ділився своїми поглядами, і все це робив із максимальним ступенем щирості, про що зізнавався їй у липні 1838 р.: «У мене немає жодного друга, якому я б міг про все говорити відверто, тому нехай ці листи замінять мені все: стільки років писані щомісяця, вони повинні бути найкращою історією мого життя; з них ти мусиш мене знати краще, ніж я сам себе…» [67, т. 1, с. 353][1]. Спосіб написання цих листів наближує їх до щоденника: Словацький міг писати лист протягом кількох днів, розділяючи його на частини датами, або скорочено викладати в листі щоденні нотатки, які робив для себе англійською мовою, про що розповідав матері в листі від 13 квітня 1832 р. Польська дослідниця в галузі культурології Агата Сікора, аналізуючи листи Ю. Словацького з точки зору концепції наративізму, показала, що епістолярні тексти були для нього засобом авторефлексії, а дійсність ставала сирим матеріалом і поживним середовищем для внутрішніх переживань, звільнених від опору матерії, суспільних обмежень і навіть часу. На думку А. Сікори, ці листи можна розглядати як рефлексійний проєкт сприйняття самого себе, розгорнутий у часі [77, с. 268].

Літературна творчість Юліуша Словацького, який залишив по собі багатий і різнорідний творчий доробок: поеми, драми, ліричні вірші, повість, – привертає увагу як польських, так і українських літературознавців, зокрема К. Коротких[68], Р. Радишевського [46], М. Чеханьської [77, с. 173–182] Ю. Вавжинської [8, с. 84–97] та ін. Інтерес українських дослідників значною мірою стимульований обставинами життя поета, чиї дитячі та юнацькі роки пов'язані з містечком Кременець на Тернопільщині, яке стало для

[1] Переклад мій – О. К. Далі всі цитати з листів подано за цим виданням; у квадратних дужках після цитати указано номери тому та сторінки через двокрапку.

Ю. Словацького, за його словами, «вічним раєм на землі», де зараз пам'ять про видатного земляка зберігають співробітники літературно-меморіального музею, що розмістився в родинній садибі Словацьких. Біографічне висвітлення творчої та громадської діяльності поета, пов'язаної з його малою батьківщиною, здійснено Л.В.Кравчуком і Л.О. Кравчук [26]. Науковці неодноразово відзначали значущість українських мотивів у ліричних творах польського поета, приділяли багато уваги вивченню літературних зв'язків Ю. Словацького з Т. Шевченком [16], І. Франком [9] та іншими українськими митцями [60]. Рецепція творчості Словацького широким колом українських читачів відбувалася завдяки перекладам, виконаним Оленою Пчілкою, І. Верхратським, М. Рильським, М. Зеровим, М. Бажаном, Борисом Теном, Д. Павличком, Р. Лубківським та іншими майстрами поетичного слова.

Епістолярна спадщина Юліуша Словацького, надзвичайно важлива для розуміння його суспільно-політичної позиції, історіософських і філософсько-естетичних принципів, досліджена значно менше. Ще на початку XX ст. до сотої річниці від дня народження Словацького в Польщі побачило світ двотомне видання його листів загальним обсягом понад 800 сторінок [67], значну частину якого становить цикл «Listy do matki i Teofilostwa Januszewskich» – листи, адресовані матері, Саломеї Словацькій-Бекю, її батькам та іншим членам родини, відправлені поетом із далекої еміграції до рідного Кременця. Крім листів до матері, опубліковано також письмові послання до дядька Юліуша, Еразма Словацького, до Олександри Бекю, книговидавців Вільгельма Богуміла Корна та Євстафія Янушкевича, поета Антоні Едварда Одинця, науковця Ігнатія Домейка, філософа Міхала Вишневського та інших адресатів. Справжньою подією для українських читачів і дослідників життя і творчості Словацького стало видання у 2009 році збірки вибраних «Листів до матері» в перекладах українською мовою, зроблених кременецьким істориком і краєзнавцем Маргаритою Гецевич.

Вивчення епістолярії Юліуша Словацького в аспекті культурології торкається, зокрема, зображення ним в листах своєї малої батьківщини [43],

відтворення митця і мистецтва в епістолярному дискурсі польського поета [50]. Л. Оляндер через поетику листів характеризує втілені в них концептуальні образи світу і людини, простору і часу, аналізує шляхи самопізнання і саморозкриття поета [39]. Аніта Цалек використовує кореспонденцію Словацького як матеріал для створення його психобіографії [61]; Г. Ґрадковський на матеріалі листування розкриває особисті та творчі зв'язки поета з іншими митцями, зокрема Зигмунтом Красинським [64]. Разом із тим цікавим видається інший аспект вивчення епістолярію Ю. Словацького – лінгвопрагматичний, що стосується використання ним мовних засобів, які виконують фатичну функцію та слугують для встановлення контакту й підтримання письмової комунікації з різними адресатами. До таких засобів належать формули мовного етикету, тобто стереотипізовані вирази, що супроводжують інформаційну частину листа й забезпечують взаєморозуміння кореспондентів за умов дистанційного спілкування, коли неможливо спостерігати міміку і жести «співрозмовника», сприймати його інтонацію або щось уточнити, перепитати. Вибір стратегії ввічливості значною мірою залежить від ситуації, у якій відбувається комунікативний акт, передусім від таких чинників, як стосунки між учасниками спілкування, соціальна дистанція між ними та інтенції як рушійна сила взаємодії осіб. **Актуальність** цього дослідження пов'язана з тим, що воно дає змогу окреслити суттєві риси мовної особистості автора листів, а також уточнити правила мовної комунікації та епістолярного етикету, конвенційні для польського суспільства першої половини XIX ст.

Метою нашого дослідження є аналіз функціонування формул польського мовного етикету в листах Юліуша Словацького.

Для досягнення цієї мети було поставлено такі **завдання**:

1) розробити теоретичну основу лінгвопрагматичного дослідження функціонування формул мовного етикету в епістолярній комунікації;
2) обґрунтувати статус формул мовного етикету в системі одиниць мови;

3) виявити склад етикетних формул вітання, прощання, прохання та подяки в листах Ю. Словацького;
4) дослідити види адресувальних формул, структурні типи полівокатива та вплив комунікативних умов на вибір автором листів номінативних засобів адресації тексту;
5) проаналізувати типи і функції заключних етикетних формул в епістолярії Ю. Словацького;
6) розглянути етикетні формули прохання та комунікативні стратегії, спрямовані на досягнення автором листів очікуваного перлокуційного ефекту відповідних мовленнєвих актів;
7) описати основні моделі етикетних формул подяки та лексичні засоби інтенсифікації іллокуційної сили висловлення з семантикою подяки.

Об'єктом вивчення є формули мовного етикету, уживані Ю. Словацьким у листах до різних осіб. **Предмет дослідження** – функціонування формул мовного етикету в епістолярному дискурсі з урахуванням соціокомунікативних ролей учасників спілкування, ролі тематики та екстралінгвістичного контексту у реалізації етикетних норм. Матеріал дослідження – близько 500 опублікованих листів Ю. Словацького [67].

Методи дослідження. Методологічною основою цієї розвідки є учення вітчизняних і зарубіжних лінгвістів про сутність мови, її системно-структурну організацію, основні функції та соціальне значення мови як основного засобу спілкування, а також одного з найважливіших складників національної культури та історичної пам'яті народу. Основним методом дослідження є описовий з використанням методики безпосереднього спостереження. Для побудови узагальнених схем формул польського мовного етикету застосовано метод лінгвістичного моделювання. Опис функціонування етикетних формул базується на використанні контекстуального та комунікативно-прагматичного аналізу, що співвідносить

текстові явища з низкою екстралінгвістичних чинників, передусім зі стосунками учасників письмового спілкування.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше описано польські етикетні формули вітання, прощання, прохання та подяки, уживані Ю. Словацьким в листах до різних осіб; показано функціонування різних засобів адресації, зокрема полівокатива як комплекса адресувальних номінацій в епістолярних текстах залежно від комунікативної ситуації та прагматичних настанов адресанта.

Практичне значення дослідження визначається тим, що показано лінгвістичні та екстралінгвістичні реалії, пов'язані з функціонуванням формул мовного етикету в листах Ю. Словацького, що дає змогу не лише осмислити лінгвопрагматичні авпекти епістолярної комунікації, а й використовувати широкий спектр етикетних одиниць у практиці епістолярної, а можливо, й художньої творчості. Основні положення й висновки проведеного дослідження можуть бути використані у викладанні академічних курсів «Польська мова», «Історія польської мови», «Риторика», «Культурологічні аспекти міжкультурної комунікації», а також у науково-дослідній роботі студентів.

Апробація результатів. Основні положення та результати дослідження представлено на II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми міжкультурної комунікації» (Луцьк, 10 квітня 2024 року) [27], а також викладено в розділі колективної монографії «Філологія та філологічна освіта в добу цифрової трансформації: європейські виміри, національний контекст, міжкультурна комунікація» [29] та у статті, опублікованій у фаховому виданні категорії Б [28].

Структура роботи: кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, двох розділів, висновків і списку використаної літератури з 80 джерел.

РОЗДІЛ І. ФОРМУЛИ МОВНОГО ЕТИКЕТУ В СИСТЕМІ КОНВЕНЦІЙ ЕПІСТОЛЯРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

1.1. Лист як об’єкт лінгвістичного дослідження

Для сучасного мовознавства характерний інтерес до вивчення систем і засобів людської комунікації в різних її проявах. Однією з таких систем, найбільш розвиненою, гнучкою й адаптованою до потреб дистанційної взаємодії людей, є лист, а найпоширенішим засобом передачі інформації за умови відсутності безпосереднього контакту між комунікантами протягом довгого часу був – і дотепер залишається – епістолярний текст. Мовленнєві утворення у формі письмового послання мають давню традицію використання їх суспільством. Незважаючи на те, що розвиток електронних засобів комунікації в останні десятиліття звужує сферу листування, що дало підстави говорити навіть про перспективу зникнення листів у їх традиційному вигляді (симптоматичним є питання, винесене дослідником українського письменницького епістолярію В. І. Кузьменком у заголовок своєї статті: «Дифірамб чи епітафія жанрові?» [32]), епістолярій у різноманітних його виявах широко представлений і в просторі сучасної комунікації: класичний приватний лист, бізнес-кореспонденція, електронні листи, рекламні розсилання тощо. Цей факт підтверджує значущість епістолярного жанру для суспільства, отже важливим аспектом вивчення спілкування є дослідження епістолярного тексту як засобу письмової комунікації людей.

Листування між людьми виникало в різних культурах з давніх часів. Історики вважають, що найдавніші епістолярні тексти були створені за 2400–2200 років до н.е., а виникнення письма як системи графічної фіксації усного мовлення було пов’язано саме з необхідністю листування. Від античних часів до нас дійшла значна за обсягом і різноманітна за змістом епістолярна література, у тому числі справжнє приватне листування, що дає зразки творів

філософсько-етичного, літературно-критичного, автобіографічного характеру. В античності було започатковано і теорію епістолярного стилю: ритори описували різновиди листів і давали рекомендації щодо їх написання. Згодом до наукового обігу ввійшов термін «епістолографія», який філологи трактують як «література листів» або «теорія написання листів», а історики називають так спеціальну дисципліну, що вивчає листи як історіографічне джерело. Цим терміном послуговується, зокрема, польська дослідниця Лідія Віннічук у роботі, присвяченій латинським епістолографічним підручникам у Польщі XV–XVI століть. Вона свідчить про те, що у Краківській академії мистецтво написання листів викладали ще від 1530 року [80, с. 28–29], тобто в європейській культурі існує давня традиція вивчення цієї наукової дисципліни, а практика письмового спілкування через посередництво листів постійно поширювалася, і збільшення комунікативного ареалу епістоли закономірно супроводжувалося демократизацією жанру. М. Ярчикова пише, що в старопольську добу, тобто у XVI–XVII ст., в обміні приватними листами брали участь не лише чоловіки, багато написаних власноруч листів надсилали також жінки – дружини, сестри, доньки магнатів, завдяки чому можна пізнавати їхню культуру, освіту, орієнтацію в політичній ситуації [65, с. 232].

Піонерською працею в галузі епістолографії у польській філології була монографія теоретика та історика літератури Стефанії Скварчинської «Теорія листа», видана першодруком у Львові в 1937 р. Авторка присвятила свою фундаментальну роботу естетиці та формам листа, показала основні фази розвитку епістолярного жанру протягом багатьох століть. Вона системно схарактеризувала культурне явище, яким був лист за античних часів, у середньовіччі, описала лист ренесансний, лист XVIII ст., лист романтичний, показала, як модифікувався лист у зв’язку зі зміною суспільних умов, за яких він існував. С. Скварчинська розглядає лист як частку життя, що повстає на поверхні життя у безпосередньому зв’язку з ним, і цей зв’язок, на її думку, визначає сутність листа [78, с. 332–335]. Далі дослідниця стверджує, що

видана кореспонденція має принаймні два обличчя: документу і витвору мистецтва – і додає ще третє: лист є втіленням людської думки [78, с. 339]. Ці та інші іпостасі, в яких існує лист у контексті культури, докладно схарактеризувала у своїй монографії «Листи і люди» українська дослідниця М. Х. Коцюбинська: вона пише про лист як документ, лист як творчість, лист як автопортрет, епістолярне alter ego художника, лист як епістолярну панораму свого часу, як художній феномен тощо [25].

Сучасні мовознавці розглядають листи в різних напрямках: жанрово-стилістичному (Ф. С. Бацевич [2, с. 74, 139–140], О. Н. Булах [7], Л. І. Морозова [36], Н. В. Павлик [41], І. Погребняк [44] та ін.), функціонально-комунікативному (В. П. Мусієнко [37], Т. В. Радзієвська [48], М. М. Телеки, В. Д. Шинкарук [58]), з погляду історичної стилістики (К. В. Ленець, М. М. Пилинський [33]), текстології (Е. Любеневська [72], Е. Савримович [77]), теорії тексту, лінгвокультурології, лінгвоперсонології, а також у власне лінгвістичному аспекті (Н. М. Журавльова [17]), що стосується безпосередньо мови листів як їх матеріальної субстанції та передбачає, зокрема, дослідження листів як середовища функціонування різних груп лексики: запозичених слів, неологізмів, фразеологізмів, перифраз тощо.

Початок систематичного вивчення листів у лінгвістичному аспекті був пов’язаний насамперед із проблемами функціональної стилістики. Описуючи систему стилів мови, лінгвісти вирішували питання щодо правомірності кваліфікування мови епістолярних текстів як окремого функціонального стилю. Незважаючи на те, що виокремлення епістолярного стилю має давню традицію (від античної риторики), однозначно вирішити питання, що стосується стилістичного статусу епістолярію, поки що неможливо, зокрема тому, що проблема виділення й класифікації функціональних стилів і до сьогодні залишається однією з дискусійних у лінгвістиці, а підходи до визначення стилю й жанру є дуже різноманітними. Застереженням для виділення епістолярного стилю є те, що не існує окремої сфери спілкування

або виду діяльності, які б зумовили стильові відмінності листування від інших функціональних стилів. Водночас дослідники типологічно різних листів (дружніх, ділових) неодноразово вказували на міжстильовий характер епістолярних текстів. Міжстильовий характер листа пов'язаний з тим, що лист здатний проникати в усі сфери комунікації: побутову, наукову, публіцистичну, офіційно-ділову, а також може бути різновидом тексту художньої прози, отже, листування утворює найбільшу «комунікативну парадигму». Крім того, існує велика кількість листів, що являють собою гібридні явища, сплав різностильових елементів. Тому більш обґрунтованим вважаємо потрактування епістолярію як особливого мовленнєвого жанру, позначеного єдністю змістових, структурних і мовних особливостей. Науковці розглядають лист як вторинну мовну форму синкретичного типу, що інтегрує в собі первинні жанри (вітання, прохання, подяку, побажання, наказ тощо), як своєрідний гіпержанр. Такий підхід до розуміння жанрової природи листа виявляє Ф. С. Бацевич [1, с. 132–134].

Листування обслуговує найрізноманітніші потреби людей, унаслідок чого листи як тип тексту характеризуються широкою жанрово-стильовою варіативністю цього типу тексту, що зумовило появу різних їх класифікацій. Перші типології, відомі ще з античних часів, спиралися на зміст письмового послання й комунікативну мету його автора. Відповідно до названих ознак виділяли, наприклад, рекомендаційні, осудливі, напутливі, прохальні, захисні, подячні листи тощо. Сучасні ж класифікації листів спираються, як правило, на їхні функційно-комунікативні властивості та виокремлюють передусім приватні й ділові листи з подальшим дрібнішим поділом ділових листів на комерційні й дипломатичні, а приватних – на офіційні та неофіційні, дружні (літературно-дружні й приязно-ділові), сімейні, салонні, приватно-ділові. Приватні та ділові листи реалізують відповідно особистісно орієнтований і статусно орієнтований типи діалогічного дискурсу. Проте нерідко можна спостерігати ситуацію, коли ділові й особисті стосунки кореспондентів переплетені настільки тісно, що їхні листи неможливо

кваліфікувати однозначно як приватні або ділові, що зумовлює синкретизм інституційного й особистісного в листі. Іноді адресант удається навіть до навмисної деінституалізації дискурсу в приватно-діловому листі, що можна вважати комунікативною стратегією, яка допомагає учасникам епістолярного спілкування досягти цілком прагматичних цілей.

Останніми десятиліттями формується новий аспект вивчення епістолярних текстів, пов'язаний із уведенням до лінгвістичного обігу терміна «мовна особистість». Мовознавці вважають, що тексти, неоднорідні за жанрово-стилістичними ознаками, є значущими для репрезентації особистості їх автора різною мірою. Лист, не прикріплений жорстко до якоїсь однієї сфери мовної діяльності, є універсальним жанром, що надає широкі можливості для дослідження мовної особистості в усьому різноманітті її виявів. Об'єктом цілої низки лінгвістичних досліджень стає елітарна мовна особистість, принципи її опису та способи її репрезентації в епістолярних текстах науковців, письменників, поетів, літературних критиків тощо, наприклад, епістолярія О. О. Потебні слугує матеріалом для створення мовного портрету видатного мовознавця у дослідженні Т. В. Радзієвської [48]. На матеріалі листів науковці вивчають способи мовної реалізації концептів, мовленнєві жанри, досліджують стратегії авторської самопрезентації. Особливу увагу дослідники епістолярію приділяють такій ознаці мовної особистості, як лінгвокреативність, що маніфестується у мовній грі та інших способах творчого використання мовних одиниць. Лист є унікальним засобом самовираження його автора, який не лише фіксує в тексті свої спостереження за дійсністю, а й створює нову реальність, пропонує власну версію бачення подій і реалій навколишнього світу. Ця унікальність листа як засобу епістолярної комунікації появу термінів *епістолярна особистість* або *епістолярна мовна особистість* у лінгвоперсонологічних дослідженнях.

Зміст листів практично нічим не обмежений; у приватному листування можна писати про що завгодно та в будь-якому стилістичному регістрі,

практично не існує обмежень на вибір теми письмового послання. Автори листів пишуть про побутові проблеми, про свої почуття, виховання дітей; у листах можна знайти прохання про допомогу або пораду, обговорення ділових питань і актуальних подій суспільного життя, аналіз соціально-політичних проблем, дискусії щодо розвитку мистецтва й літератури, рекомендації літераторам-початківцям і багато іншого. Усталених жанрово орієнтованих складників змісту листа, напевно, немає, тому в багатьох дослідженнях епістолярії актуалізовано не те, про що пишуть, а те, як пишуть. Науковці зосереджують увагу на жанрово значущих конструктивних параметрах листа, таких, зокрема, як характер вітання, звертання до адресата, вхід і вихід із ситуації письмового спілкування, формули ввічливості, підпис адресанта тощо. Такі композиційні складники листа є водночас етикетними знаками, що являють собою соціально узагальнене відбиття уявлень про ввічливість у типовій комунікативній ситуації (як можна звернутися до знайомої чи незнайомої людини, як висловити прохання чи подяку, що написати на завершення листа та ін.). У кожному акті спілкування значення етикетного знака може бути окремим та індивідуальним, що залежить від конкретної мовленнєвої ситуації. Вибір етикетних знаків великою мірою регулюється звичаями та приписами, що складаються в лінгвокультурній спільноті та формують етикет епістолярної комунікації, який ми розглянемо в наступному підрозділі роботи.

1.2. Етикет епістолярної комунікації

Етикет епістолярної комунікації є частиною мовного етикету, яка регулює письмове спілкування людей, що відбувається дистантно в часі та просторі. Існують різні визначення мовного (або мовленнєвого) етикету, але звичайно цим терміном позначають систему національно специфічних стійких формул спілкування, прийнятих суспільством і рекомендованих для встановлення контакту співрозмовників, а також для підтримання

спілкування у вибраній тональності. Польська дослідниця М. Марцянік розглядає мовний етикет як зібрання прийнятих у певній спільноті мовних зразків увічливої поведінки, звичайно підпорядкованих окресленим позамовним ситуаціям [73, с. 115]. Мовний етикет об'єднує стереотипні одиниці, прив'язані до шаблонних ситуацій етикету поведінки. Структура значення таких одиниць вбирає в себе параметри комунікативної ситуації.

Виділяють такі тематичні групи одиниць мовного етикету: «Звертання та привертання уваги», «Привітання», «Знайомство», «Прощання», «Вибачення», «Подяка», «Поздоровлення», «Побажання», «Співчуття», «Запрошення», «Пропозиція», «Прохання», «Порада», «Схвалення», «Комплімент» і т. д. Ця сфера є незамкненою. Мовний етикет забезпечує реалізацію комунікативної функції мови, але разом з тим виконує низку спеціалізованих функцій, до яких належать фатична (установлення та підтримання контакту), конативна (функція ввічливості), регулятивна, пов'язана з організацією процесу комунікації, імперативна (функція впливу на адресата), апелятивна (привертання уваги), а також емоційно-експресивна (факультативно).

Польська дослідниця мовного етикету XVIII–XIX ст. (у тому числі епістолярного) Аніта Павловська уналежнює до одиниць, що виконують етикетну функцію (забезпечення ввічливої поведінки), вирази двох видів. Перші з них – це автономні акти мовного етикету, що мають словесну форму, наприклад, привітання, подяка, побажання, вибачення. Другий тип становлять елементи побудови автономних актів, які поділяються на дієслівні, напр., *ośmielam się, mam honor*, і номінативні: форми адресації, автоадресації, назви третьої особи, а також прислівникові та прикметникові означення, напр. *pilnie, szczerze, wierny, miłościwy* [74, с. 9]. Дослідниця виділяє таки типи функційно-семантичні типи вербальних формул польського мовного етикету:

1. Привітання та ініціальні формули в листах: Witaj, *Dzień dobry / dobry wieczór, Niech będzie pochwalony…*" та ін.,

2. Прощання та прикінцеві формули в листах: *Bądź/bywaj zdrów / zdrowy, „Idź / jedź / bądź z Bogiem, Żegnaj / adieu, Żegnam (się), Kłaniam (się), Upadam do nóg / stóp, Całuję, Ściskam, Sługą uniżonym, najniższym sługą, podnóżkiem itp., Pozdrawiam, Do zobaczenia, Do widzenia (się)* та ін.,
3. Прохання: *Racz / Raczysz* + інфінітив, *Chciej* + інфінітив, *Zechcesz, Pozwól* + дієслово, *Proszę, Upraszam, Suplikuję, Dopraszam się, Życzyłbym, Zaklinam, Błagam* та ін.,
4. Доручення та накази: *Żebyś*…+ перлокуційне дієслово, *Racz, chciej, pozwól, bądź łaskaw* + перлокуційне дієслово, *zmiłuj się* + наказовий спосіб перлокуційного дієслова, *Rozkazuję, Proszę o, proszę* + Родовий відмінок, *Proszę, aby (żeby, by), Proszę* + інфінітив, *Życzę, Żądam* та ін.,
5. Вибачення: *Przepraszam, Przepraszam za…, „Przepraszam, że…, Daruj / darujesz, Wybacz / przebacz, Nie gniewaj się* та ін.,
6. Запрошення: *Zapraszam na, Prosimy, Proszę do, Racz / pozwól* + інфінітив та ін.,
7. Подяки: *Dziękuję, Składam dzięki, Proszę przyjąć/racz przyjąć podziękowania, Jestem wdzięczny/obowiązany/obligowany, Upadam do nóg, Całuję rączki* та ін.,
8. Поздоровлення: *Winszuję* та перетворення,
9. Побажання: *Życzę*, *Winszuję* та перетворення,
10. Тости: *Niech żyje*… та ін.,
11. Представляння когось або себе: *prezentuję / rekomenduję / przedstawuję* та ін.,
12. Вручення: *przyjmij* та ін.,
13. Співчуття (найменш формалізовані вирази) [74, с. 22–218].

Письмова чи усна форма мовлення накладає певні обмеження на використання мовного етикету. Епістолярний жанр, що належить до письмового мовлення, виробив специфічні для листів одиниці, що оформляють початок взаємодії та встановлення контакту у вигляді зачину листа, витримують текст у жанрі листа за допомогою відповідних скріплень,

оформляють закінчення (переривання контакту) обов'язково передбаченими елементами кінцівки. Часова та просторова дистантність і письмова форма диктують особливий добір мовних засобів, що відрізняються від засобів усного мовного етикету. Дистантне розташування співрозмовників у просторі виключає міміку, жест, інтонацію, те, що можна назвати розумінням з півслова, можливість перепитування, ситуативну підкріпленість, тому вимагає (на відміну від усного мовного етикету) повноту конструкцій, розгорнутість, послідовність викладу, тобто ті особливості, що є характерними для монологічного мовлення. Разом із тим лист не можна вважати монологом у повному розумінні, оскільки наявність конкретного адресата, а головне – передбачуваної відповіді від нього – поводує й діалогові форми спілкування (привітання, прощання, звертання тощо). Дистантність учасників спілкування у просторі може викликати необхідність опису жесту, наприклад: *цілую; обіймаю; тисну руку*. Дистантність комунікантів у часі спричиняє необхідність нагадування адресатові про поставлені в його листі питання, повертання до тем, названих раніше (*Ти питаєш, як я живу*…), і все це характеризує лист як особливий жанр діалогічно-монологічного тексту.

Композиційно лист складається з трьох частин: 1) зачину, 2) інформаційної частини і 3) кінцівки. У європейській епістолярній традиції загальна структура листа залишається сталою протягом багатьох століть, а поділ листа на три частини наслідує античний канон і зберігається в подальшому. Зразки письмових послань, у першу чергу їх етикетних частин – прескрипта і клаузули – поширювалися в країнах середньовічної Європи, у тому числі в Польші, звідти проникали на територію України та залишалися популярними до XVIII–XIX століть. Зачин і кінцівка (прескрипт і клаузула) утворюють так звану етикетну рамку листа, що має характерні стилістичні засоби – етикетні епістолярні формули.

Кожний тип листів передбачає свої характерні види зачинів, визначені ступенем стандартизованості листа. Найвищою є стандартизованість в

офіційно-ділових листах, найнижчою – у дружньому листі. Такий вид зачину, як указання місця, де написано лист, і дати його написання на початку листа, є обов'язковим для ділових листів; у приватному офіційному листі ці дані можуть повідомлятися наприкінці листа (іноді лише дата). У неофіційних листах дата й місце написання можуть бути відсутніми. До зачину також належать привітання і звертання до адресата. Якщо вітання не є обов'язковим елементом початкової частини листа, то звертання можна вважати не лише необхідним, а й дуже важливим її компонентом, що привертає увагу отримувача та інформує, що зміст адресований саме йому. Польський мовний етикет вимагає починати лист з вокатива (кличного відмінку), наприклад: *Droga Ciociu, Najmilsza Gosiu, Szanowni Państwo* і т.п. Звороти на зразок *Dzień dobry, Witam, Hej!* чи навіть ім'я адресата в називному відмінку вживати не рекомендується.

Стиль інформаційної частини залежить від типу листа. В офіційно-ділових листах треба уникати розмовної лексики, сленгу, жаргонізмів. У вступі до офіційного листа вказується причина листування. Автор повинен висловити це якомога зрозуміліше, щоб після прочитання адресат знав, чого від нього очікують. У цій частині повідомлення можна використовувати такі фрази: *Nawiązując do naszej wcześniejszej wiadomości…; Piszę, gdyż…; Zwracam się do Państwa z uprzejmą prośbą o…; Chciałbym zwrócić Państwa uwagę na…; Nawiązując do…; Piszę do Pana/Pani z zapytaniem o…; Pańska firma została nam polecona przez…* і т. п. Далі йде розвиток теми, тобто основний зміст, з яким автор листа звертається до адресата. Він може включати, наприклад, опис проблеми, самопрезентацію, аргументи. Типові фрази, уживані в цій частині: *Chciałbym zapytać, czy…; Czy mógłby/mogłaby mi Pan/i przesłać…? Czy byłby/byłaby Pan/i tak uprzejmy/a…? Jesteśmy zainteresowani nabyciem… Proszę o przesłanie mi… Z przykrością informujemy, że…* тощо. Стиль приватних листів регламентований значно менше, він залежить від стосунків між кореспондентами та тональності їх спілкування.

Приватні листи краще писати просто, уникаючи канцеляризмів, складних книжних мовних зворотів, наближено до стилю звичайної розмови.

Кінцівка ділового листа звичайно містить ділові прохання, сподівання на те, що листування буде регулярним, вирази поваги, указання посади адресанта та підпис. Кінцівка приватних листів складається з більшої кількості елементів. Це прохання писати; сподівання на те, що листування буде регулярним; вибачення, поздоровлення, побажання; подяки; привіти та прохання передати привіти; прощання та вирази, що його супроводжують; запевнення в повазі, дружбі, коханні; підпис; дописки. Дописка – це текст, розташований після підпису, звичайно перша дописка вводиться знаком P.S. (post scriptum), а друга – P.P.S. (post post scriptum). Автори рекомендацій з написання листів рекомендують уникати додавання дописок до листа, бо вони свідчать про те, що повідомлення було написано необдумано і поспіхом, і що автор згадав про інші справи, закінчивши його. У приватних листах дозволено один або максимум два постскриптума, але в офіційних листах жодного.

Наведемо приклад листа Ю. Словацького до матері, який містить усі основні конструктивні параметри: дату написання, звертання, заключну етикетну формулу, підпис – і факультативний параметр, яким є не маркований літерами P. S. постскриптум:

10 maja 1848.

Kochana Matko moja.

Wyrwałem się nareszcie z Poznania, gdzie mi było nie bardzo wygodnie – teraz jestem we Wrocławiu i myślę na tym punkcie pozostać jako na moejscu, które mnie dziś najwięcej ku tobie przybliża. – Mam nadzieję, że cię zobaczę i bez zobaczenia się nie oddalę się.

Teraz piszęte kilka słów – abym cię uspokoił o moją osobę. – Filowie niech mnie zapominają. – ***Ściskam was.***

Juliusz Słowacki.

Szanowny ziomek mój Filowi ten list odda i o mnie powie. [2: 141].

Якщо порівнювати різні культури, ввічливість є явищем універсальним (повага до іншої людини, вдячність за допомогу і т. п. є загальними етикетними приписами), утім мовний етикет у різних лінгвокультурних спільнотах має свою специфіку. Як справедливо зазначає І. Я. Павленко, «кожному етносу притаманні свої національно-культурні стереотипи, що визначають мовленнєву поведінку» [40, с. 112]. М. Марцяник порівнює ввічливість з прийнятою суспільством грою, що має певні правила, і характеризує найважливішу для традиційної польської ввічливості стратегію (що відрізняє її, наприклад від ввічливості американської) як відігравання ролі підвладного. Ця стратегія спирається на чотири принципи: 1) зменшення власної цінності, 2) приниження власних заслуг (і ширше – принцип великодушності), 3) перебільшення своєї провини, 4) приниження провини партнера [73, с. 116–117]. Ця модель стосунків між учасниками спілкування корениться в історії польського суспільства. К. Січінська у статті, присвяченій аналізу стандартних етикетних формул закінчення листа в XVII–XVII ст., описує цей час як період панування складного мовного етикету, підпорядкованого моделі ввічливості, пов'язаній із культурною конфігурацією шляхти, найвищого та привілейованого політично суспільного стану в давній Речі Посполитій. Ця модель базується на таких принципах, як маніфестація станової солідарності, ввічливе підвищення рангу отримувача (а тим самим приниження позиції відправника), виявлення особливої поваги до деяких отримувачів або підвищення цінності обраних членів шляхетської громади [76, с. 87]. Авторка пояснює популярність службових етикетних формул (у яких відправник пропонує свої послуги адресатові) в епістолографії XVII–XVII ст. з цією моделлю шляхетної ввічливості, яка передбачала, серед іншого, призначення ролі слуги відправнику та ролі господаря адресатові. Але вже в XIX ст. службові формули зникли з епістолярної писемності. Причиною змін в етикеті були насамперед перетворення системи суспільних відносин, що полягали у зникненні станового поділу і появі нового співвідношення суспільних сил, перетворенні

колишньої шляхти на дворянство, зростанні влади буржуазії та формуванні нових еліт. Соціальні та моральні зміни викликали зміни в етикеті та мові [76, с. 97].

Важливою властивістю мовного етикету є варіативність норм, про яку пише М. Марцянік у статті «Коди ввічливості як форма ідентифікації з групою». Кодами вона називає різні типи ввічливої поведінки, пов'язані з групами людей, зінтегрованими аксіологічно. Спосіб вербалізації ввічливості поєднує особу з групою, з якою ця особа (свідомо чи ні) себе ототожнює, – віковою, професійною, пов'язаною з суспільним походженням, родинним вихованням, авторитетом, якому вона хоче наслідувати, тощо [72, с. 73–74]. Наприклад, етикет спілкування між особами старшого віку відрізняється від норм спілкування молодих людей, схильних до зменшення комунікативної дистанції, редукції офіційності, спрощення та скорочення загальноприйнятих мовних форм. Різні коди ввічливої поведінки притаманні мешканцям великого міста і села чи маленького містечка, існують регіональні коди і т.д. М. Марцянік вважає, що існуюча зараз множинність кодів увічливості не сприяє повноцінній, компетентній комунікації всередині культурної спільноти, але досягти успіху у взаємодії можливо лише за умови урахування мовно-етикетних уподобань співрозмовника. Про цю проблему варіативності етикетних норм, але в іншому – дидактичному – аспекті пише українська дослідниця польського мовного етикету А. Кравчук. Вона наголошує на тому, що «мовний етикет, будучи універсальним (чи принаймні загальнонаціональним) явищем, водночас є дуже різноманітним витвором – не лише соціолінгвістичним, а й особистісним», при цьому інтерпретація прагматичних цінностей окремих форм ввічливості сьогодні може відрізнятися не тільки залежно від віку чи інших соціолінгвістичних характеристик інтерпретатора, але також – значною мірою – на його або її переконаннях та індивідуальних уподобаннях [69, с. 165–166].

1.3. Проблема лінгвістичного статусу формул мовного етикету

Невід'ємною частиною епістолярного спілкування є використання формул мовного етикету, тобто стереотипізованих виразів, що супроводжують інформаційну частину листа й забезпечують взаєморозуміння кореспондентів за умов дистанційного спілкування, коли неможливо спостерігати міміку і жести «співрозмовника», сприймати його інтонацію або щось уточнити, перепитати. Традиційно фахівцями в галузі епістолографії використовується також термін «епістолярні формули». Відомий дослідник українського письменницького епістолярію В. Кузьменко, услід за В. Сметаніним, пропонує розрізняти три різновиди епістолярних формул: 1) фраза-кліше; 2) фраза зі стрижневим словом; 3) фраза без стрижневого слова. Науковець так характеризує відмінності цих різновидів: «Фраза-кліше – незмінне стереотипне висловлювання або, точніше з лінгвістичного погляду, формула. Епістолярна формула другого різновиду – висловлювання у вільнішій формі. Проте обов'язковим її компонентом є стрижневе слово як семантичний центр фразеограми. Нарешті, фраза без стрижневого слова – вільно побудоване словосполучення. Тотожний смисл, як невід'ємна ознака такої фрази, переходить з листа у лист» [31, с. 11]. Формули мовного етикету в епістолярній спадщині письменників неодноразово ставали предметом наукового вивчення в розвідках С. Богдан [5; 6], Е. С. Вєтрової [10; 11], Н. Журавльової [18], О. Калити [21], К. Клепацької [66], Б. Коваленка і Н. Коваленко [22], А. Найруліна [38] та інших мовознавців. Типовими елементами листа є етикетні формули звертання, привітання, прощання, прохання, подяки, побажання, вибачення тощо. Ці етикетні формули функціонують як маркери мовленнєвих актів з відповідною інтенцією, що є структурними компонентами епістолярного тексту як складного змістовно-формального мовленнєвого утворення.

Серед лінгвістів немає єдиної точки зору щодо місця етикетних формул у системі мовних одиниць. На думку Л. І. Мацько та Л. В. Кравець, лінгвокомунікативні формули реалізуються в одиницях лексичного (укр. *Дякую, Добридень*), фразеологічного (рос. *Ни пуха, ни пера*) і частково морфологічного рівнів (уживання ввічливих займенникових і дієслівних форм множини) [34, с. 139]. Н. С. Голікова та І. С. Попова пропонують розширити цей перелік фразеологізованими синтаксичними сполуками – словосполученнями й реченнями, уживаними як функціонально цілісні утворення, але компоненти яких семантично ще «не зрослися» [12, с. 23], такими, як *Добрый вечер! Благодарю Вас за письмо* тощо. Із-поміж мовних формул, які функціонують в українському дипломатичному листуванні, Оксана Мацько розрізняє номінативні та предикативні формули мовного етикету. До останніх, на її думку, належать і композиційні мовні формули (початкові та заключні) [35, с. 7–15].

С. В. Сабліна звертає увагу на те, що вирази на зразок «подзвоніть згодом», «з Вами приємно розмовляти», «мене звати Ольга» та багато інших становлять собою цілісні одиниці із комунікативної, модальної, стилістичної, інформативної точок зору і є реченнями, тобто належать до синтаксичного рівня мови. Додамо приклади цього типу з польської мови: *Mam na imię Paweł; Co u Pani słychać? Pozdrawiam ciepło* і т. п. Тому слушним видається висновок дослідниці: «Таким чином, етикетні формули становлять своєрідний прошарок вербальних засобів, що реалізуються в одиницях лексичного, фразеологічного, морфологічного та синтаксичного рівнів, а дослідження функціонування етикетних одиниць є одним із найактуальніших у вивченні… етикетних засобів» [51, с. 116]. А. П. Болотнікова (Безноса) в роботі, присвяченій аналізу граматичних індикаторів вираження ввічливості, пише про взаємозв’язок різнорівневих засобів мови, що виконують етикетну функцію: «Система мовних одиниць, які демонструють стосунки між людьми, представлена в українській мові на всіх рівнях, і розмежовує граматичні, лексичні і стилістичні засоби передачі даних

відносин. Це розмежування ускладнене їх тісним взаємозв'язком, коли семантика слова може накладати обмеження на використання граматичних форм, а граматичні категорії, у свою чергу, впливають на актуальний вибір лексичних засобів» [3, с. 180].

Мовний матеріал, який охоплює листування різних кореспондентів XVIII–XIX століть, зібраний у монографії Аніти Павловської «Formuły werbalne polskiej etykiety językowej od połowy XVIII do lat sześćdziesiątych XIX wieku: analiza socjolingwistyczna» [74, с. 80–83], свідчить про те, що заключна етикетна формула в листі зазвичай являє собою висловлення, побудоване за певною моделлю з використанням мовних кліше, уживаних у суспільстві в певний період часу. Наприклад, у XVIII столітті автори листів супроводжували свій підпис іменником, який указував на нижчий соціальний статус адресанта порівняно з адресатом, у поєднанні з означенням відповідної семантики: *Sługa uniżony*. У таких виразах різні автори вживали форми найвищого ступеня прикметників: *najniższy, najżyczliwszy, najpokorniejszy, najpowinniejszy, najprzywiązańszy* тощо. Іноді адресанту цього недостатньо, і він додає черговий елемент: ***Sługa i podnóżek*** *pana hrabiego*. До осіб вищого рангу писали: *oddaję się, zostawam, piszę się, mam honor*, натомість для рівних за суспільним положенням і близьких були призначені формули з дієсловом *być*, наприклад:

Zostaję uniżonym sługą;

Mam honor *do zgonu życia zostać najprzywiązańszym* ***sługą;***

Jestem *z uprzejmym przywiązaniem* ***sługa*** *i przyjaciel.*

Іменник *sługa* регулярно отримував поширювач – додаток у родовому відмінку, що позначав адресата: *…jestem* ***Waszej Królewskiej Mości Pana mego Miłościwego*** *najniższy sługa i wierny poddany*. Часто заключні етикетні формули листів утворювалися за схемою: дієслово + z + орудний відмінок абстрактного іменника на зразок: *zostaje z szacunkiem*, наприклад:

Mam *sobie za zaszczyt* ***zostawać z winnym uszanowaniem*** *JWWMP Dobrodzieja najniższym* ***sługą;***

Zostaję z najpowinniejszym uszanowaniem *JWPana i Dobrodzieja najniższym i najobowiązańszym* ***sługą;***

Z winnym szacunkiem mam honor zostawać *WM Pana Dobrodzieja najniższym* ***sługą;***

Jestem z głębokim respektem *JWWM Pani Dobrodziejki z serca kochającym synem i najniższym* ***podnóżkiem***.

Як бачимо, лексичне наповнення моделі широко варіює залежно від умов комунікації.

Структура заключних етикетних формул є різноманітною, і стандартні мовленнєві кліше: *Sługa; Najniższy sługa; Do widzenia się!* або хоча б елементарне *Twój, Wasz* або *Twój ukochany*, що звичайно передує самономінації-підпису, – становлять ядерну частину епістолярних зворотів, які завершують лист. Вони можуть поширюватися й варіюватися за структурою та лексичним складом. Наведемо приклади з листів Юліуша Словацького, що містять етикетні формули, побудовані на основі різних базових кліше. Заключна етикетна формула в них реалізована:

а) базовою формулою прощання: *Adieu!* [2: 253]; *Do widzenia się!* [2: 256];

б) однією предикативною зоною: *Żegnam panią* [2: 286]; *Kłaniam panienkom* [2: 298]; *Ściskam cię* [2: 352];

в) однією предикативною зоною зі звертанням або іншим структурним ускладненням: *Ściskam cię, drogi nauczycielu* [2: 263]; *Adieu, najdroższa, najukochańsza!* [2: 259]; *Żegnam panią, prosząc o kilka jeszcze rzadkich wspomnień* [2: 257];

г) кількома предикативними зонами в простому реченні: *Kłaniajcie się wszystkim moim znajomym – i bądźcie zdrowi* [1: 122];

д) кількома предикативними зонами в складному реченні: *Bądź zdrowa, i niech mi wolno będzie dodać że Cię serdecznie kocham* [2: 241];

е) надфразною єдністю, в якій базова формула прощання може передувати якійсь іншій етикетній формулі або слідувати за нею: *Bądźcie*

zdrowi. Wszystkich was całuję i ściskam. Kochana mamo, całuję ciebie serdecznie [1: 43].

Таким чином, заключні етикетні формули у листі є висловлюваннями, які будуються за певними моделями з використанням мовних кліше та широкими можливостями лексичного варіювання. Як бачимо, характерною рисою вищевказаних актів є дуже багата етикетна оболонка. Комбінування базових кліше, їх поширення та модифікація, поєднання формул мовного етикету, що належать до різних семантичних груп давало авторам листів безмежні можливості створення різноманітних і нешаблонних кінцівок листів. Формули мовного етикету реалізують повний спектр засобів фатичної комунікації, відіграють важливу роль у регулюванні відносин між кореспондентами та різноманітні за своїми функціонально-семантичними властивостями.

1.4. Лінгвопрагматичний аспект вивчення епістолярних текстів

Актуалізація проблем, пов'язаних із вивченням функціонування мовних одиниць, розвиток дискурсології, що передбачає дослідження тексту з урахуванням екстралінгвальних умов його творення та сприйняття, у зв'язку з людиною, яка діє в конкретних умовах, висунули на перший план лінгвістичних досліджень питання прагматики мовлення. Окреслюючи основні етапи становлення та розвитку лінгвістичної прагматики у зарубіжному та вітчизняному мовознавстві, С. В. Соколовська пише, що на початку XXI ст. «пріоритетом у прагмалінгвістичних дослідженнях став дискурс, його види, стратегії і тактики, комунікативні принципи і максими» [54, с. 104]. У цей час відбувається прагматичний поворот у мовознавстві, унаслідок якого в центрі уваги опинилася жива мова в дії, в усій різноманітності її функцій і соціально-функціональних варіантів. Прагматика спирається на уявлення про мову як систему засобів і правил, але робить акцент на комунікативних процесах і контекстуально залежних принципах

використання цієї системи у нескінченній безлічі різноманітних актів мовного спілкування.

Л. Р. Безугла окреслила основні етапи розвитку лінгвопрагматики: комунікативний, когнітивний та дискурсивний. Вона показала, що «на третьому етапі, у XXI столітті, фокус прагмалінгвістичних зацікавлень переміщується на чинник адресата, з мовленнєвої дії – на мовленнєву взаємодію. Дослідження інтерактивних аспектів мовленнєвої діяльності знаходить прояв у інтеграції лінгвістичної прагматики з дискурсивним аналізом, який уможливив розширення розуміння антропоцентричності – лінгвістику цікавить не тільки людина-індивід, але й її зв'язок з іншими індивідами, які спілкуються, людські групи, об'єднані соціальними чинниками, відносинами, процесами, що не можуть не позначатися на природній мові» [4, с. 97]. У цьому зв'язку, на її думку, особливої актуальності набувають розвідки, у яких людина-мовець постає як перший чинник у низці соціальних відносин: людина-мовець – людина-адресат – соціальна група – соціум. Такі дослідження характеризує те, що антропоцентричний принцип охоплює великі соціальні групи комунікантів, їхню когнітивну та мовленнєву взаємодію в дискурсах різних типів, що знаменує провідну роль лінгвопрагматики у становленні лінгводискурсології.

Т. В. Радзієвська також акцентує важливість вивчення дискурсу з позицій лінгвістичної прагматики. Вона звертає увагу на те, що об'єктом сучасних лінгвопрагматичних студій тексту найчастіше стають тексти, чия іллокутивна спрямованість має виражений соціально-прагматичний аспект і належить до площини суспільних відносин носіїв мови. Це тексти медійного, політичного, рекламного дискурсів, адресовані, як правило, масовій аудиторії та позначені конкретними соціальними та економічними установками. Натомість тексти, наближені до приватної комунікації, такі, як щоденники, мемуари, спогади, листи, не так часто є матеріалом подібних досліджень і потребують більш системного аналізу. Серед основних завдань, які постають при дослідженні епістолярного дискурсу з лінгвопрагматичних позицій,

Т. В. Радзієвська називає «аналіз суб'єктно-адресатних відносин учасників епістолярної комунікації, їхніх соціопрагматичних ролей, а також тематики спілкування, яка може розглядатися як фактор текстотворення, виявлення якісних характеристик контакту (дистантність – недистантність), рівня контакту (інтенсивність комунікації), мовної та комунікативної компетенції учасників епістолярної комунікації, визначення ролі екстралінгвістичного контексту у формуванні структури листа та відбору номінативних одиниць [49, с. 133]. До аспектів, у яких епістолярія може бути схарактеризованою з позицій лінгвопрагматики, мовознавець відносить, зокрема, реалізацію етикетних норм в епістолярному дискурсі. Засадничий характер етикету для епістолярного дискурсу виявляється в тому, що етикет мовленнєвої поведінки стає джерелом і фактором, що визначає структурно-композиційні характеристики листа, впливає на його лексику і синтаксичну стилістику, а характер наслідування існуючим етикетним нормам складає суттєву ознаку мовленнєвої поведінки автора учасників листування.

Окремі етикетні одиниці, зокрема звертання (вокативи), з позицій лінгвопрагматики досліджували М. Гринишин [13], Л. В. Корновенко [24], Н. В. Павлик [42], О. Г. Тулузакова [59] та інші науковці, але поле діяльності для мовознавців у цьому напрямі залишається відкритим. Ця робота також належить до сфери лінгвістичної прагматики, оскільки описує відношення між мовними знаками, екстралінгвістичною реальністю та ситуацією акту спілкування. Вибір стратегії ввічливості значною мірою залежить від таких факторів, як суспільний стан особи та соціальна дистанція між учасниками комунікації. У досліджуваних формах важливо розрізняти системний і прагматичний зміст висловлювання. Семантика обмежується описом інформації, яку передає мовний код, тоді як прагматика дозволяє вказувати значення, наміри відправника, підтексти та алюзії, які стають видимими лише при конкретному використанні мови. Прагматичний зміст дуже важливий для досліджуваних актів етикету, оскільки лише завдяки йому ми можемо спостерігати значення, що виходять за межі умовностей.

Прагматичне дослідження ввічливості спрямоване на надання контекстуальних і культурних пояснень варіаціям мовної поведінки.

У другому розділі кваліфікаційної роботи буде проаналізовано функціонування адресувальних формул, заключних етикетних формул листа (формул прощання), етикетних формул прохання та подяки з урахуванням ситуації спілкування, інтенцій адресата, обраних ним комунікативних стратегій досягнення мети спілкування. Адресувальні формули – це найчастіше звертання (вокативи), разом із формулами прощання вони належать до облігаторних композиційних елементів листа й утворюють його етикетну рамку. Основою ж для поєднання в нашому дослідженні мовленнєвих актів прохання та подяки є глибинний зв’язок між ними: якщо адресат виконав те, про що його просили, то суб’єкт спілкування, який спонукав його до певних дій на свою користь, повинен висловити йому свою подяку, це є необхідною умовою подальшого спілкування. Адресант може й заздалегідь обіцяти свою вдячність, коли звертається з проханням до іншої особи.

РОЗДІЛ ІІ. ЕТИКЕТНІ ФОРМУЛИ В ЕПІСТОЛЯРІЇ Ю. СЛОВАЦЬКОГО: ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

2.1. Вокативи та вокативні конструкції у функції формул вітання

Жанр листа передбачає певну композиційну будову тексту, яка формувалася ще від античних часів і стала каноном у європейській культурі. Звичайно лист складається із зачина, інформаційної частини та кінцівки. Зміст інформаційної частини жодним чином не обмежений, писати можна про що завгодно, отже плану змісту відповідає максимально широкий діапазон формально-мовних засобів у плані вираження. Діалектика епістолярного жанру полягає у поєднанні свободи творення змістової частини листа з настановою на уніфікацію його структури, репрезентованої низкою конструктивних жанроутворювальних елементів, узвичаєних у практиці листування, склад яких може модифікуватися залежно від ситуації спілкування. До таких стандартизованих елементів зачину листа належать дата, місце написання, формули вітання та звертання до адресата; завершальна частина листа звичайно містить формулу прощання та підпис, яким можуть передувати прохання, побажання, вітання спільним знайомим та ін. Цей набір конструктивних параметрів листа може бути розширеним за рахунок постскриптуму, додаткової адресації тощо, але може бути й редукованим шляхом елімінації будь-якого з названих компонентів і навіть вилучення їх усіх.

Фахівець у галузі польського мовного етикету Аніта Павловська показала, що вступна частина листів як старопольської, так і новопольської епох могла починатися з таких формул вітання, як *Witam; Dzień dobry; Dnia dobrego Panu życzę; Dobry wieczór; Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus; Całuję rączki* (деякі з них також функціонували як формули прощання), із вітальних питань: *Jak się ma pańskie zdrowie? Jakże się masz? Czyście zdrowe…* і под. Але уживання таких формул вітання взагалі нехарактерне для

польського епістолярного етикету; найчастіше функцію привітання в листах виконували звертання до адресата (formy adresatywne) [74, с. 22–47]. Цей висновок дослідниці підтверджують і наші спостереження: листи Словацького починаються, як правило, зі звертання: *Kochana mamo!* [1: 7]; *Mamo!* [1: 17]; *Najukochańsza mamo!* [1: 56]; *Najdroższa mamo!* [1: 70]; *Kochany Stryjaszku Dobrodzieju!* [2: 217]; *Kochana Olesiu!* [2: 219]; *Panie!* [2: 258]; *Kochany bracie!* [2: 331]; *Bracie Adamie!* [2: 333]; *Kochani i drogi mi!* [2: 334]; *Szanowny i drogi mi Stattlerze!* [2: 340] і т. п.

Подані вище приклади відповідають усталеному в мовознавстві розумінню звертання як синтаксично ізольованої частини речення, головною функцією якої є називання адресата мовлення [57, с. 224–225]. Звертання, його статус, функції, еволюція системи засобів вираження адресованості мовлення у слов'янських мовах ставали предметом наукового дослідження в розвідках як українських, так і польських мовознавців: М. Гринишин [13], Н. М. Журавльової [17], А. П. Загнітка [20], К. Клепацької [66], І. В. Корнійко [23], Л. В. Корновенко [24], В. П. Пономаренка [45], М. Скаба [53], О. Г. Тулузакової та ін. У контрастивному аспекті мовні засоби адресації вивчали І. В. Стрілець [55; 56], Е. Томічек [79] та інші науковці.

У польській мові звертання функціонує в морфологічній формі кличного відмінку. Але функцію адресації в епістолярних текстах виконує не лише пряме звертання. Лист може починатися вітальною формулою, побудованою за моделлю «кому – від кого» або «кому – хто», як-от: ***Juliuszowi Stattlerowi*** *Juliusz Słowacki, przyjaciel Wojciecha Stattlera pierwsze pozdrowienie zasyła*…[2: 343], де ім'я та прізвище адресата подано в давальному відмінку. Лист до Софії Балінської розпочато так: *Wspomnienie* ***pani*** *o Julku w liście do Hersylki pisanym pełne delikatności i uczucia – nie zastało go ani szczęśliwym ani zapominającym o przeszłości* [2: 257]. Початкове звертання тут відсутнє, але контакт з адресатом установлюється за допомогою форми родового відмінка іменника *pani*. Зважаючи на таку граматичну особливість польського мовного етикету, що до осіб, старших за

віком або вищих за соціальним статусом, рекомендовано звертатися в третій особі (це відповідає шанобливому звертанню на Ви в українській мові за тих самих соціально-рольових умов), в епістолярних текстах функцію встановлення й підтримання контакту з адресатом часто виконують іменники, що його номінують, ужиті в різних відмінкових формах, окрім кличного відмінку, наприклад: *Czy doszedł* ***mamy kochanej*** *mój list z Wrocławia?* [1: 14] – родовий відмінок; *…tylko ten jzyk niemiecki zawsze mi stoi na zawadzie, a jak na nieszczęście w rozmówkach, danych mi przez* ***kochaną mamę****, nie znajduję stosownych do okoliczności wyrazów* [1: 14] – знахідний відмінок; *Niech* ***pani*** *wierzy, że w tych modlitwach nie zapomnę o żadnej z osób, które* ***pani*** *są miłe i pocieszają* ***panią*** *w smutkach* [2: 257] – називний, давальний і знахідний відмінки тощо.

Як бачимо з наведених вище прикладів, існують різні способи адресації епістолярного тексту, і вони не завжди співвіднесені з метамовними побудовами, звичайно декларованими в синтаксисі польської мови як нормативні для власне звертання. Різні форми номінування автором листа адресата, із яким він установлює контакт, означуємо терміном **епістолярний вокатив**. Цим терміном об’єднуємо всі засоби авторської персоніфікації адресата в письмових посланнях. Вокатив може бути **прямим** у разі, якщо це власне звертання у формі кличного відмінка, **опосередненим**, тобто вираженим тим або іншим функціонально маркованим членом речення (у такому разі звертання переходить у суб’єктний або об’єктний компонент висловлення), та *суміщеним* – таким, який поєднує пряме й опосередковане зазначення адресата. У листах Ю. Словацького знаходимо багато прикладів суміщеного вокатива, коли починається лист із прямого звертання, а в наступних реченнях контакт підтримується через опосереднений вокатив, як-от: ***Mamo!*** *Od trzech miesięcy jestem za granicą, z Wrocławia i Drezna pisałem* ***do kochanej mamy*** *listy, lecz próżno co dzień chodzę na pocztę, żadnego do mnie nie znajduję listu. Zdaje mi się, że może listy nie muszą do rąk* ***mamy*** *dochodzić, bo inaczej znaleźlibyście sposobności przesłania mi odpowiedzi; ten więc list piszę*

przez ręce Bankiera Hausnera w Brodach prosząc go osobnym listem, aby znalazł sposobność przesłania jego ***mamie*** [1: 17].

Епістолярний вокатив може бути виражений непоширеним антропонімом чи апелятивом (загальною назвою), а також вокативною конструкцією. У листах Ю. Словацького вокативи-антропоніми без залежних слів – це імена адресатів, причому звертання такого типу в будь-якому випадку не є ініціальними. Листи до матері, за винятком таких, про які їх автор попереджав, щоб нікому не давати їх читати, насправді були адресовані всій родині: з їх змістом знайомилися дідусь і бабуся – родина Янушевських, дядько Теофіль, його дружина – зведена сестра Юліуша Герсилія. Основна частина листа була адресована насамперед матері, про що свідчить початкове звертання і внутрішньотекстові звертання, але в останніх абзацах Юліуш часто звертався також до інших членів родини, і в цій, прикінцевій частині листа функцію адресації виконують непоширені вокативи-антропоніми, наприклад: *Kochana Mamo, całuję serdecznie twoje rączki i nóżki. Kochanym babuni i dziaduniowi dziękuję z uszanowaniem za kilka słów, któremi mnie w liście obdarzyli.* ***Hersylko!*** *bądź szczęśliwa i ty,* ***Teofilu****, nie gniewaj się na mnie, bo ja ciebie szczerze kocham, Adieu! Panu Pawłowi Jarkowskiemu pełne uszanowania ukłony* [1: 22–23]. Непоширені вокативи – загальні назви теж найчастіше функціонують як внутрішньотекстові звертання, що виконують функцію підтримання контакту. Якщо початкове звертання листа є словосполученням на зразок *Kochana mamo!* чи *Najdroższa mamo,* то далі в тексті можна побачити непоширені апелятиви, як-от: *Ja ciebie,* ***mamo****, zapewniam, że już dosyć kochałem się, i nie proście Boga, aby wasz Julek był drudi raz takim wariatm, jak wtenczas, kiedy miał lat 17…* [1: 65]. Непоширені апелятиви як початкові звертання в листах Словацького зустрічаються украй рідко, і можна припустити, що їх уживання пов’язане з узусом, прийнятим у спілкуванні з окремими особами. Такою особою була, наприклад, Йоанна Боброва, в яку Юліуш був закоханий. Зберіглося кілька його листів до

Йоанни, в яких він постійно звертається до жінки: *Pani* – як на початку листа, так і в самому тексті [2: 276–303].

У структурному плані найбільш характерним для епістолярної творчості Ю. Словацького засобом адресації листа є **вокативна конструкція**, тобто епістолярний вокатив, що складається з кількох компонентів. Такими компонентами, поряд із власне звертанням, можуть бути узгоджені чи неузгоджені означення, що називають існуючі або приписувані автором листа якості адресата; звертання до кількох осіб; звертання із супутніми апелятивами, що вказують на соціальний або інший статус названої особи, а також різні комбінації вокативних конструкцій. Вокативна конструкція являє собою семантико-синтаксичну єдність. У досліджених текстах зафіксовано різні структурні типи вокативних конструкцій: **елементарні**, тобто такі, що складаються з двох компонентів: власне звертання й якого-небудь детермінанта або апозитива до нього (*kochany dziaduniu* [т. 1, с. 75]; *Kochany Leonardzie* [2: 268]*; łaskawy Panie* [2: 264]*; Bracie Andrzeju* [2: 332]; *dzieciątko moje* [2: 347]); **розгорнуті**, побудовані більше ніж із двох компонентів, які утворюють певну синтаксичну конструкцію (*szanowny i ukochany mój Wojciechu* [2: 352]; *Kochany Bracie Sewerynie!* [2: 360]; *Szanowny Mości Wojkowski* [2: 264]), і **розчленовані** – такі, що містять комплекс звертань до одного або кількох адресатів. У такому комплексі звертання, як правило, поєднані сурядним зв’язком, і кожне з них може бути як елементарною, так і розгорнутою вокативною конструкцією, а також непоширеним вокативом, наприклад: *Kochani babuniu i dziaduniu dobrodzieju!* [1: 19]; *droga, kochana mamo moja, moja opatrzności, kochana mamo moja!* [1: 233]; *Teofilu, Julko, Hersylko* [1: 75]. Компоненти розчленованої вокативної конструкції можуть бути ізоморфними за структурою або побудованими за різними синтаксичними схемами. Кожен із компонентів розчленованої вокативної конструкції має структуру, аналогічну іншим типам вокатива, і може функціонувати в листі як самостійне звертання.

Звичайно для того, щоб установити контакт з адресатом, достатньо звернутися до нього один раз на початку листа, і саме таке звертання можна розглядати як різновид формул вітання, що найчастіше супроводжують початок спілкування – як усного, так і письмового. У такий спосіб побудовано, наприклад, лист до художника Войцеха Статтлера від 9 червня 1848 р. Він починається розгорнутою вокативною конструкцією *Kochany i zarówno mi zawsze drogi Stattlerze*, а завершується формулою прощання *Ściskam cię* і підписом: *Brat twój Juliusz Słowacki* [2: 351–352]. У листі Ю. Словацького до С. Гощинського є такі етикетні структурні елементи, як початкове звертання *Kochany Sewerynie,* прикінцева формула прощання *Życzę Ci zdrowia* і підпис адресанта. Але досліджений матеріал містить багато прикладів зовсім іншої композиційної будови листів. Формули вітання на початку епістолярного тексту можуть бути взагалі відсутні, як це спостерігаємо в листі до одного з членів Кола Божої справи, емігрантської організації поляків, до якої певний час належав і Словацький, – Рутковського. Цей лист не містить жодного з традиційних композиційних компонентів епістолярного тексту: ані звертання, ані етикетних формул прощання чи підпису адресанта [2: 364]. У письмовому посланні може бути відсутнім початкове звертання, як це в листі Леонарду Нєджвєдзькому, де Словацький одразу починає розповідь про відчуття, з якими він читав отримані від свого кореспондента листи, потім переходить до інформаційної частини – і все це без жодного вокатива, лише в останньому абзаці з'являється звертання до адресата, яке супроводжує етикетну формулу прощання й передує підпису: *Adieu,* ***kochany przyjacielu****, odsyłam ci list Michelsena… jest dobry… Napiszę do ciebie dłużej wkrótce, dzisiaj muszę się ograniczyć na tych kilku słowach, aby nie spóźnić poczty. Adieu więc i kochaj twego Kochanego* [2: 268]. Такий вокатив, що з'являється в тексті листа один раз (незалежно від того, на початку, всередині чи наприкінці тексту), називаємо *моновокативом*. Ця лінгвістична фігура є характерною для епістолярних текстів невеликого обсягу, як-от лист до матері від 20.11.1847

року, писаний з єдиною метою – дізнатися про стан її здоров'я після довгої перерви в листуванні. Моновокатив тут являє собою початкове звертання: *Kochana Matko moja!* У цьому листі немає інших етикетних формул, окрім цього звертання та підпису в кінці *Twój Juliusz*, якому передує авторське пояснення лаконічності у плані вираження обставинами спілкування та свої почуттями: *Od miesiąca już prawie co dzień listu od ciebie wyglądam – a te słów kilka piszę jak najkróczej – jako syn o zdrowie twoje troskliwy* [1: 126–127].

У переважній більшості листів Юліуш Словацький не обмежує адресацію єдиним звертанням або опосередненим вокативом і звертається до адресата кілька разів у тексті листа, у такий спосіб кожного разу привертаючи його увагу. При цьому автор може повторювати звертання, або вживати абсолютно різні вокативні конструкції, або варіювати лише окремі їх компоненти. Такі вокативи являють собою комплекси адресувальних номінацій, що пронизують увесь текст послання і зберігають лексико-граматичні зв'язки між собою в контексті листа, залишаючись єдиним його конструктивним параметром. Ці комплексні одиниці ми називаємо терміном **полівокатив**, який визначаємо як вокативне утворення, побудоване з двох і більше звертань автора листа до свого адресата, розміщених у різних місцях послання[2]. Полівокатив звичайно складається зі звертань до одного адресата, але він також може бути комплексом звертань до різних адресатів, що функціонують в одному епістолярному тексті. Так, у листі від 4 липня 1832 р. Словацький спочатку звертається до матері: *Najdroższa mamo!* Потім уживає опосереднений вокатив і знову звертання, вже непоширене: *Odbieram już trzy listy* ***od mamy*** *w przeciągu tego miesiąca; w ostatnim lękasz się,* ***mama****, o mnie i posądzasz mię, żem może chorował*… Далі ще кілька разів у тексті зустрічаємо звертання *kochana mamo*. А наприкінці листа його автор звертається до інших членів родини, тобто відбувається переадресація тексту та розширення адресата: ***Kochany dziaduniu, babuniu kochana****, wdzięczny wam jestem, ile razy*

[2] Термін полівокатив обґрунтовано та описано основні типи полівокатива в роботі: Kuvarova O., Budilova O. Structural types of polyvocatives and their functional features in epistolary texts. [70, с. 62–69].

mi przysyłacie wasze błogosławieństwo; jemu to może winienem, że dotąd w życiu ciężkie nieszczęścia ode mnie odwraca. Mamo kochana, bądź zdrowa; wierszów Melanki na imieniny mamy nie miałem, przyślijcie mi je. ***Teofilu, Julko, Hersylko****, Adieu!* [1: 70–75]. Отже, полівокатив тут складається з непоширених звертань: апелятива *mamo* і антропонімів *Teofilu, Julko, Hersylko*, елементарних вокативних конструкцій *najdroższa mamo, kochana mamo, kochany dziaduniu, babuniu kochana* та опосередненого вокатива *od mamy*. Модифікація компонентів полівокатива в цьому листі є зумовленою зміною адресатів послання.

Структурне варіювання компонентів полівокатива спостерігаємо, однак, і в листах або фрагментах епістолярного тексту, які мають єдиного адресата. Характер номінації адресата у такому разі теж змінюється, але це відбувається під впливом інших чинників: розміщення компонентів полівокатива в тексті, функціонування кожного з них у позиції початкового звертання як елемента зачину, часто виділеного в окремий абзац, або в позиції звертання інтратекстового, розташованого всередині інформаційної частини листа. Звертання взагалі є поліфункційним елементом мови, який, з одного боку, дає можливість адресатові ідентифікувати себе як одержувача повідомлення, з іншого, стає засобом, що допомагає мовцеві висловити своє ставлення до адресата. Специфіка ж компонентів полівокатива виявляється, насамперед, у різних способах первинної номінації адресата та повторного його іменування в тому самому тексті, що уможливлює вибір засобів словесної заміни для вже названого суб’єкта. Первинна, або інтродуктивна, номінація адресата, як перше його позначення у тексті листа, здійснюється при встановленні контакту між комунікантами за допомогою моновокатива або першого з компонентів полівокатива. Повторна номінація має місце в другому та наступних компонентах полівокатива, які являють собою інтратекстові звертання, і дає можливість автору варіювати спосіб найменування адресата.

Аналіз функціонування вокативів і вокативних конструкцій у листах Ю. Словацького демонструє певні відмінності у виборі та групуванні номінативних засобів мови, що реалізують різні компоненти полівокатива. Ініціальне звертання, як правило, являє собою вокативну конструкцію, наприклад, у листах до матері типовими елементами зачину є такі вокативи: *Kochana Mamo!* [1: 7]; *Najukochańsza mamo!* [1: 56]; *Najdroższa mamo!* [1: 70]; *Najukochańsza matko!* [1: 249]; *Kochana mamo moja!* [1: 127]; *O najukochańsza! najmilsza!* [1: 132]; *Najukochańsza matko moja!* [1: 147]; *Droga, najukochańsza mamo moja!* [1: 158]; *Najukochańsza, biedna mamo moja!* [1: 163]; *Najdroższa mamo moja!* [1: 168]; *Najukochańsza, najdroższa mamo!* [1: 181]; *Najdroższa! najukochańsza!* [1: 186]; *Najdroższa matko moja!* [1: 196]; *Najukochańsza mamo moja!* [1: 209]; *Moja najukochańsza mamo!* [1: 233]; *Moja najdroższa!* [1: 254]; *Najdroższa moja!* [1: 280] і т. п. У цих початкових звертаннях регулярно використовуються форми найвищого ступеня прикметників (*najukochańsza*, *najdroższa*, *najmilsza*), присвійний займенник першої особи однини *moja*, уживанням якого автор листа скорочує дистанцію між собою та адресатом і вводить його до найближчого кола свого оточення, і комплекс означень із сурядним зв'язком або контактуванням – синтаксичним зв'язком між неоднорідними узгодженими означеннями. Таким чином, ініціальний вокатив, з одного боку, чітко й недвозначно окреслює адресата, з іншого боку, він є дещо надлишковим у позитивних оцінках, спрямованих, певно, на те, аби сформувати в адресата настанову на бажане чи прогнозоване автором сприйняття змістової частини тексту листа. Ініціальний вокатив задає емоційну тональність спілкування та оптимізує умови письмової комунікації. У цьому контексті функціонування непоширеного вокатива в зачині листа, як було сказано раніше, є, скоріше, винятком, ніж правилом, і зафіксовано в поодиноких випадках. Так, лист Юліуша від 4.10.1832 р. починається двома непоширеними звертаннями до матері та її брата: ***Mamo! Teofilu!*** *Łączę was w tym liście, bo wiem, że potrzebujecie pociechy* [1: 91]. Натомість у позиції

інтратекстових вокативів часто функціонують непоширені звертання та опосереднені вокативи, виражені або антропонімами, або апелятивами.

Прикладом такого співвідношення первинної та повторної номінації адресата є лист від 3.09.1832 р., зачином якого є вокативна конструкція *Kochana mamo!*, а далі, в інформаційній частині, кілька разів повторюється непоширений вокатив. Він набуває форми прямого звертання: *Przypomnij także sobie, **mamo**, że panienka w Dreznie, kiedy mój portret zobaczyła powiedziała, że piękniejszy jestem od niego i dodała, że to jest zdanie jej matki* – або опосередненої адресації: *Cieszę się, że mój portret przypomina mnie **mamie**…*; *Muszę się tu przyznać **mamie**, że darowałem jej prześliczny sztambuch…*; *Może **mamę** te wiersze będą interesować, więc je posyłam w tym liście; Czy **mama** odesłałaś list mój do Wilna?* Цього достатньо, щоб підтримувати контакт з адресатом протягом комунікативного акту, і лише у прикінцевій частині листа Ю. Словацький знову вживає поширені звертання, що передують формулам прощання: ***Kochany Teofilu**, dziękuję ci, że mi w twoim domku pokoik na wschód masz wybudować… **Kochana mamo!** Każdy twój list dla mnie tak miły, że ci tego wyrazić nie mogę; staram się nawzajem wszystko pisać, i dla tego może śmiesznym jestem w moich listach. Adieu! Adieu!* [1: 84–91]. Очевидно, завершення акту спілкування перед часовою паузою, необхідною для доставки листа, потім отримання відповіді на нього, знов потребує підвищеної емоційності, і емотивну функцію виконує повторюване означення *kochany* у складі вокативних конструкцій. У проаналізованому текстовому матеріалі можна знайти також чимало прикладів функціонування елементарних і розгорнутих вокативних конструкцій як інтратекстових звертань, що містять повторну номінацію адресата, отже навряд чи можна виявити якісь жорсткі обмеження щодо використання тих або тих структурних різновидів вокатива як компонентів полівокатива в різних текстових позиціях, проте характер номінації адресата при багаторазовому до нього звертанні має певні особливості.

Полівокатив як лінгвістична фігура може бути структурований залежно від кількості адресувальних засобів, що його утворюють, співвідношення між між початковим звертанням і внутрішньотекстовими вокативами та від способу групування й розміщення їх у тексті листа, пов'язаного, у першу чергу, із функціональним призначенням і прагматичною зорієнтованістю вокативів. У досліджених листах Ю. Словацького були зафіксовані різні типи полівокатива: рамковий, розсіяний і комбінований.

Рамковий полівокатив обрамовує письмове послання і складається із двох звертань, перше з яких звичайно починає лист, тому є ініціальним, друге супроводжує заключну етикетну формулу та підпис адресанта. Рамкова конструкція чітко окреслює межі змістової частини листа й визначає обсяг епістолярного тексту. При цьому ініціальне звертання може бути дубльованим і замикати рамку або ж заміненим якоюсь його модифікацією чи навіть іншим вокативом. Зважаючи на це, рамковий полівокатив може бути дублювальним (обидва звертання однакові), редукованим (у другому звертанні випущено деякі компоненти першого), розширеним (у друге додано якісь компоненти) і модифікованим (складники полівокатива абсолютно різні).

Дублювальний рамковий полівокатив з повтором непоширеного звертання *Pani* наявний у листі до Людвікі Райзенхайм, написаному, як стверджує дослідник хронології листів Ю. Словацького Є. Саврімович, 26.03.1849 р., за тиждень до смерті поета [75, с. 207]. Наведемо цей невеликий лист повністю.

Poniedziałek

Pani!

Nie wiem, jak ci dziękować ani co ci powiedzieć. Niech twoja wola się stanie; wiesz dobrze że nie przed tobą zamkną się drzwi moje. – Jestem bez sił. – A jednak, jaki jestem, mogę trwać jeszcze nie wiem jak długo. –

To smutne i trudno to znieść.

Adieu, ***Pani****, bądź moją dobrą strażą przed aniołami.*

Twój sługa

Juliusz Słowacki [1: 398].

У листі до Олександри Бекю від 2.11.1828 р. дублювальний рамковий полівокатив складається з початкового звертання *Kochana Olesiu!* та його повторення, яким починається приписка (немаркований постскриптум) після підпису автора: ***Kochana Olesiu**, oświadcz ode mnie wszystkim ukłony, ja ciebie najczulej ściskam. W. Śniadeckim uszanowanie* [2: 219–220].

Ще приклади інших видів рамкового полівокатива. У листі до Іполіта Блотніцького початкове звертання: *Kochany Błotnicki!*, а друге звертання, що замикає рамку, у складі формули прощання: *Ściskam cię, **drogi nauczycielu**. Twój Juliusz Słowacki* [2: 263]. Лексичний склад компонентів рамкового полівокатива абсолютно різний, отже в цьому разі маємо модифікований рамковий полівокатив.

До Олександри Бекю Юліуш звертається на початку одного зі своїх послань, уживаючи цілком звичну для їх листування вокативну конструкцію *Kochana Olesiu!* – а в завершальній частині тексту модифікує та розширює цю конструкцію, залишаючи ад'єктив як емоційну домінанту свого ставлення до близької людини: *To łatwe wyznanie pokazuje już samo z siebie, o jakiej ja mówię miłości, o miłości braterskiej, takiej jaką czuję dla ciebie**, moja kochana panno siostro**. Adieu* [2: 219]. Як бачимо, модифікація полівокатива відбувається різними шляхами: можлива або повна заміна звертання, або часткова заміна його зі збереженням окремих компонентів конструкції.

У листі Ю. Словацького до Міхала Вишневського від 6.02.1839 р. початкове звертання: *Panie!*, а другий компонент полівокатива – вокативна конструкція *drogi Panie* – супроводжує етикетну формулу вибачення в завершальній частині тексту: *Przebacz mi **drogi Panie**, że cię tym smutnym listem nieznajomego nudzę… a jeżeli znajdziesz nieco współczucia dla mnie i łaskawej życzliwości, odpisz mi… Przyjm wyrazy wysokiego szacunku i poważania. Sługa Juliusz Słowacki* [2: 258–259]. Це розширений рамковий полівокатив, оскільки повторене в кінцівці листа початкове звертання *Panie* супроводжено

узгодженим означенням *drogi*, що доповнює первинну номінацію адресата. Разом з тим зростає й емоційність вокатива: від нейтрально-ввічливого першого компонента до вираження любові, приязні у другому. Ця зміна тональності стає зрозумілою в контексті письмового послання, у якому друге звертання супроводжує мовленнєвий акт вибачення за свій сумний лист, після чого автор пише про те, що очікує від адресата передусім емоційної реакції – співчуття й лагідної доброзичливості. Зауважимо, що другий компонент рамкового полівокатива найчастіше входить до складу заключної етикетної формули листа, але, як це бачимо в наведеному вище прикладі, може передувати їй, супроводжуючи інші типові елементи завершальної частини епістолярного тексту, як-от: подяка, побажання, привіти спільним знайомим, вираження сподівання на швидку зустріч тощо.

Розсіяний полівокатив складається з двох або більше звертань, розподілених у тексті листа; він буває гомогенним (складається з однотипних звертань) або гетерогенним (утворений звертаннями різних типів). Полівокатив цього типу цілком входить до тексту послання, тому він не визначає меж листа. Його призначення – лише підтримати контакт, звідси й кількісні параметри: мінімум два компоненти, максимум – стільки, скільки треба для того, аби імітувати живе спілкування. Так, у листі до Владислава Словацького Юліуш уживає ініціальне звертання: *Najukochańszy Bracie!* – потім у тексті звертання: *mój drogi ... mój Władysławie ... drogi mój ... mój Władysławie ... chłopcze stepowy* …[2: 357–358]. Але остання третина тексту не містить звертань, отже рамка залишається відкритою. Розсіяний полівокатив може містити у своєму складі лише два звертання, як у листі до Войцеха Статтлера від 22.06.1848 р., на початку розгорнута вокативна конструкція: *Daruj mi,* ***szanowny i ukochany mój Wojciechu***,.. далі в тексті елементарна вокативна конструкція: *kochany Wojciechu*…[2: 352–353]. Ці два звертання не утворюють рамки, бо кінцівка листа містить тільки прощальні етикетні формули й підпис.

Ще приклади розсіяного полівокатива: *Kochani i drogi mi! … mój Stattlerze ... drogi ... drogi ... mój drodi* … (до Войцеха і Юліуша Статтлерів, 15.01.1844 р. [2: 334–339]); … *kochany Bracie Sewerynie ... bracie Sewerynie* … (до С. Гощинського [2: 364–366]); *Kochany Józefie ... Drogi mój! ... drogi mój* ... (до Йозефа Комєровського [2: 376–379]) та ін. Усі ці полівокативи є гетерогенними, вони поєднують абсолютно різні способи іменування адресата: вокативні конструкції, утворені за різними моделями (антропонім + означення, апелятив + означення, антропонім + апелятив + означення), а також субстантивовані прикметники чи їхх сполучення, і таким чином створюють ланцюжки кореферентних номінацій. Компоненти розсіяного полівокатива можуть повторюватися, але багаторазове дублювання їх, як і гомогенний полівокатив, є нетиповим для епістолярної творчості Ю. Словацького.

Останнім у розсіяному полівокативі звертанням лист не завершується ані формально, ані за змістом. Якщо ж третє чи будь-яке наступне звертання розсіяного полівокатива, як і рамкового, завершує лист або входить до його заключної частини, то утворюється конфігурація, яку ми кваліфікуємо як полівокатив комбінований. Він подібний за структурою та функціями до рамкового полівокатива, оскільки обрамовує епістолярний текст, і до розсіяного полівокатива як кількаразового звертання, що пронизує змістову частину листа. Якщо рамковий полівокатив можна кваліфікувати як своєрідний мінімум узвичаєної етикетної норми письмового спілкування, то полівокатив комбінований є розширеною фігурою контакту, яка містить і компоненти його пролонгації, і засоби, які маніфестують завершення цього акту комунікації. Приклади комбінованого полівокатива:

Nie mogę wyrazić, ***kochany Panie****, ile mię list twój uszczęśliwił…*

… Panie … kochany Panie … kochany Panie … Panie … Panie … Panu … Panie …

*Żegnam cię, **łaskawy Panie**, jeszcze raz najrzewniejsze ci składając dzięki za list i za przychylność twoją dla mnie… Chciej wierzyć szacunkowi i przyjaźni mojej.*

Juliusz Słowacki.

(до Міхала Вишневського, 14.05.1839 [2: 259–261]);

Kochany Kornelu!

… mój drogi bracie… Baranku mój … mój drogi … mój Kornelu …

*Całuję ciebie i ściskam, **drogi mój bracie**, i dziękuję za wspomnienie twoje.*

Juliusz Słowacki

(до Корнеля Уейського, 25.12.1848 р. [2: 395–397]);

*Tobie i domowi twojemu szczęścia życię, **kochany Stattlerze**.*

… kochany przyjacielu… O przyjacielu mój…

*…żegnam cię, **drogi przyjacielu**, i proszę, abyś do pracowni twojej wchodził z tą wiarą, że światło z twoich obrazów wybłyśnie i odda ci tę moc ducha, którą ty w te zwierciadła natchnień włożyleś. A wtenczas nowa ci moc będzie daną – o co Boga proszę i przyjaźni się twojej polecam.*

Juliusz Słowacki.

(до Войцеха Статтлєра [2: 353–355]).

У двох останніх прикладах початкове звертання містить антропонім (ім’я або прізвище), який недвозначно виокремлює адресата, натомість інтратекстові звертання – це вокативні конструкції, більшість яких побудовано на основі стрижневого компонента – апелятива, що окреслює місце, відведене автором адресатові в колі свого оточення, і характер стосунків між учасниками спілкування.

Багато прикладів комбінованого полівокатива знаходимо в листах Юліуша Словацького до матері та до сестри Олександри Бекю, що корелює з високим ступенем емоційної напруги спілкування поета з цими найближчими та найдорожчими для нього людьми. Коли людина пише в стані сильного емоційного піднесення, звертання, яке повторюється багато разів, не просто виражає кохання до адресата, але й створює ілюзію

близького контакту, нерозривного зв'язку між кореспондентами, як, наприклад, у листі від 28.09.1834 р. з таким багатокомпонентним комбінованим полівокативом:

Najukochańsza mamo moja!

Mamo droga ... mamo droga ... mamo droga! ... kochana mamo moja ... mamo moja ... mamo moja ... kochana mamo ... mamo ... mama ... mamo ... kochana mamo ... mama ... kochana mamo ... mamo ... moja mamo ... kochana, droga mamo! ... droga, luba moja mamo! ... mamo ...

Adieu, ***droga, miła mamo moja****!... Bądź zdrowa i szczęśliwa,* ***kochana mamo moja*** [1: 203–209].

Двадцять один (!) раз повторений в одному листі вокатив *mamo* та вокативні конструкції, утворені на його основі. Така насиченість епістолярного тексту звертаннями не лише свідчить про намагання утримати тісний емоційний зв'язок з адресатом протягом акту спілкування (написання та читання листа), а й пов'язана зі змістом послання або окремих його частин. Інтровертність тексту, звернення адресанта до свого внутрішнього світу й переживань спонукає його шукати ближчого контакту з адресатом, а засобом підтримання контакту в листі стає розсіяний вокатив (у тому числі й у складі вокатива комбінованого). І навпаки, екстравертний характер листа, який полягає в тому, що автор розповідає про події свого життя або про інших людей, намагається залагодити якісь справи, послаблює потребу в ілюзії постійного контакту між комунікантами. У цитованому вище листі, наприклад, є фрагмент, у якому Словацький розповідає про свого знайомого італійця та про спілкування з мандрівниками-англійцями, ділиться спогадами про минулорічну подорож і т. п., і в цьому фрагменті тексту вокативи відсутні. Також немає жодного звертання в інформаційній частині листа до матері від 6.08.1831 р., у якому Юліуш описує свою поїздку до Лондона у зв'язку з хворобою сестри [1: 23–25]. Після початкового звертання *Kochana Mamo* інші вокативи з'являються лише у заключній частині листа, адресованій іншим членам родини.

Повторна номінація адресата в інтратекстових звертаннях або опосередненій адресації у складі полівокатива, частково може дублювати первинну номінацію. Гомогенний комбінований полівокатив у дослідженому матеріалі репрезентовано невеликою кількістю одиниць, що являють собою комплекси суто етикетних, максимально неперсоналізованих звертань або опосереднених вокативів – повтор іменника *Pani* у листах, адресованих різним жінкам. Як приклад можна навести полівокатив у листі до Софії Балінської, утворений опосередненими вокативами:

*Wspomnienie **pani** o Julku w liście do Hersylki pisanym pełne delikatności i uczucia – nie zastało go ani szczęśliwym ani zapominającym o przeszłości.*

*... **pani** ... **pani** ... **panią** ... **pani** ... Żegnam **panią**, prosząc o kilka jeszcze rzadkich wspomnień. Juliusz Słowacki* [2: 257].

Проте частіше спостерігаємо таку побудову полівокатива, коли спосіб іменування адресата в письмовому посланні варіюється, і зміни лексико-граматичних засобів адресації вносять в епістолярний діалог нові емоційно-експресивні ноти, відтворюють мисленнєвий процес пошуку адресантом вокатива, який найбільш точно передає його ставлення до адресата. Наприклад, у цитованому нами раніше листі Юліуша до В. Словацького цілком стереотипні інтратекстові звертання *mój drogi; mój Władysławie; drogi mój* автор замінив у заключному компоненті полівокатива метафоричним виразом *chłopcze stepowy*.

Хоч лексичний повтор може бути наявним у складі компонентів полівокатива, по суті тут ми маємо справу з дублюванням в епістолярному тексті звертання як граматичної одиниці. Мовознавці на прикладі текстів різної жанрово-стилістичної приналежності неодноразово вказували на те, що різного роду повтори (лексичні, словотвірні, фонетичні та ін.) забезпечують зв'язність тексту, вони є свого роду конекторами [19, с. 74–76]. В епістолярному тексті повтор звертання виконує ще одну важливу функцію – конструктивну: він структурує текст послання, що забезпечує особливе значення полівокатива в системі конструктивних параметрів листа.

2.2. Типи і функції заключних етикетних формул в епістолярії Ю. Словацького

Фатика епістолярної комунікації охоплює не лише мовні засоби встановлення та підтримання контакту, розглянуті нами в попередньому підрозділі, а й формули прощання, які, разом з початковим звертанням (або формулами вітання), утворюють «етикетну рамку» листа. Фатична функція заключних етикетних формул листа полягає в тому, що автор сигналізує про переривання контакту. Відсутність прощання звичайно свідчить про конфлікт між комунікантами та порушує основи ввічливого спілкування. Порадники щодо написання листів, поширені у XVIII–XIX ст., приділяли особливу увагу питанню про те, як належно закінчити письмове послання. Їх автори давали такі настанови: треба поступово наблизитися до кінця й завершити лист увічливими виразами, виражаючи високу повагу, повну готовність до послуг; краще віддавати перевагу виразам простим і природним, уникати надмірності в уживанні формул ввічливості [74, с. 48]. Вони застерігали від надмірного використання шаблонних, затертих фраз. У другій половині XVIII ст. освічена частина польського суспільства почала цінити індивідуальність і оригінальність. Польська дослідниця епістолографії С. Скварчинська пише, що «Від цього часу прекрасним епістолографом буде не той автор, що підкоряється правилам, не старанний в наслідуванні зразків, не той, що тренується і пише в поті чола, але людина, яка має гарний смак і вміє його застосовувати в епістолографічному мистецтві» (переклад мій – О.К.) [78, с. 48]. Разом із тим кореспонденція періоду, про який йдеться, демонструє, що звичайно в кінцівках листів автори охоче використовували конвенційні фрази та не надто прагнули бути оригінальними. Не намагався уникнути загальноприйнятих кліше і поет польського романтизму Юліуш Словацький. Розглянемо функціонування етикетних формул прощання в завершальній частині його листів.

Перша група – власне формули прощання: *Adieu!* і вирази, утворені на базі цього французького запозичення, яке практично витиснуло корінне

польське *Żegnaj*; а також *Do widzenia się*; *Do zobaczenia się*. Найчастіше Словацький уживав формулу *adieu*, але її лаконічність, очевидно, спонукала автора листа до підкріплення її функції через повтор, додавання вокативів і вокативних конструкцій або інших заключних етикетних формул:

Adieu. *Uszanowanie moje i ukłony chcieli między wszystkich łaskawych i kochanych i znajomych obdzielić* [2: 222];

Adieu! Adieu! Adieu! *… Kłaniajcie się wszystkim moim znajomym – i bądźcie zdrowi* [1: 122];

Już widzę, że ten list pogorszy moją sprawę, kończę go więc wyrażeniem mego braterskiego szacunku i przywiązania. ***Adieu*** [2: 220];

Adieu*, moi mili!* ***Adieu****, kochana mamo!* [1: 106];

Adieu*, droga, miła mamo moja!* [1: 209];

Adieu*, nie zapominaj o mnie* [2: 246];

Do widzenia się [2: 376];

Do widzenia *więc za dwa lub trzy dni* [2: 387].

У наступному прикладі етикетну формулу поширює підрядне речення, в якому автор пояснює, чому він закінчує лист, – бо відчуває, що написане може видаватися адресатові нудним:

Adieu*, bo czuję, że mój bilecik także bardzo nudny* [2: 218].

В одному з листів до родини зафіксовано також формулу прощання *do zobaczenia się*, яка супроводжує повторене кілька разів *adieu*:

Adieu! *matko najdroższa,* ***do zobaczenia się****…* ***Adieu!*** *Babuni i dziadunia ręce całuję! Teofilu drogi! Chciałbym, żeby tobie dobrze było!* ***Adieu,*** *Hersylko!* ***Adieu****, mamo kochana* [1: 112].

Друга група заключних етикетних формул – це формула прощання *Żegnam (się)* і вирази, утворені на її основі. Первинною сферою функціонування цього етикетного знаку було усне спілкування, пізніше його вживання стало звичайним і для письмових послань. Письмова форма сприяла утворенню на основі базової формули *żegnam* довгих фраз, поширених додатками та обставинами, ускладнених звертаннями,

різноманітних за синтаксичною структурою. У листах Ю. Словацького знаходимо приклади таких виразів, синтаксичною домінантою яких залишається форма 1 особи однини дієслова *żegnać (się)* – ‘прощатися’:

Żegnam *panią, prosząc o kilka jeszcze rzadkich wspomnień* [2: 257];

Żegnam cię*, łaskawy Panie, jeszcze raz najrzewniejsze ci składając dzięki za list i za przychylność twoją dla mnie* [2: 261];

…żegnam cię*, drogi przyjacielu, i proszę, abyś do pracowni twojej wchodził z tą wiarą, że światło z twoich obrazów wybłyśnie i odda ci tę moc ducha, którą ty w te zwierciadła natchnień włożyleś. A wtenczas nowa ci moc będzie daną – o co Boga proszę i przyjaźni się twojej polecam* [2: 355];

Żegnam cię*, kochana Olesiu, myśl dobrze o mnie, ja zawsze ciebie szacuję, innego wyrazu kłaść nie wypada* [2: 237];

Żegnam cię *kochany Radco – jeśli dotąd piastujesz ten urząd* [2: 253] та ін.

Третя група – це формули, утворені на основі фраз, що містять форму 2 особи однини чи множини наказового способу дієслів (*bądź / bywaj zdrów / zdrowy* і подібні). За семантикою їх можна характеризувати скоріше як формули побажання, але в листах вони функціонують як заключні формули прощання:

Bądź zdrów [2: 307];

Bądźcie zdrowi [1: 43];

Bądźcie zdrowi *oboje* [2: 148];

Bądź zdrowa i szczęśliwa*, kochana mamo moja* [1: 209];

Bądź zdrowa*, droga, a wesel się, a nie smuć się* [2: 102];

Wszyscy, wszyscy, ***bądźcie zdrowi i kochajcie mnie trochę*** [1: 56];

Hersylko! ***bądź szczęśliwa*** *i ty, Teofilu, nie gniewaj się na mnie, bo ja ciebie szczerze kocham, Adieu!* [1: 23];

Hersylko, Teofilu, ***bądźcie zdrowi*** [1: 37];

Bądź więc zdrowa i szczęśliwa*, tego ci życzy Twój Julek* [2: 234];

Mamo kochana, ***bądź zdrowa****; wierszów Melanki na imieniny mamy nie miałem,* ***przyślijcie*** *mi je* [1: 75] та ін.

Такі етикетні формули є широковживаними в листах Ю. Словацького, адресованих матері чи родині Янушевських, а також друзям і близьким знайомим. Побудова цих формул часто підкреслює близькі стосунки між кореспондентами: з'являються гіпокористичні форми імен у вокативах, а також прикметники, що указують на близькість, на зразок *drogi*, *kochany*. Охоче додаються автором також інші побажання чи прохання, виражені імперативними формами дієслів. Вільно поєднуються різні стандартні акти прощання – зібраний матеріал презентує дуже велику варіантність таких етикетних формул. В окремих випадках можна зустріти модифікацію формули прощання, у якій стрижневе дієслово експлікує семантику побажання: ***Życzę*** *Ci zdrowia* [2: 363]. Варто додати, що формули побажань також могли виконувати в листах функцію прощання, особливо коли це були побажання божого благословення й допомоги, як-от:

Niech wam wszystkim będzie dobrze i niech Bóg czuwa nad wami i nade mną [1: 331];

Niech Cię Bóg strzeże i opiekuje się Tobą [2: 361];

Bóg Ojców naszych niech będzie nad Wami! [2: 362].

Четверта група – формули прощання, які відтворюють різні дії та жести, типові для поведінки людини під час розставання за умов візуального контакту. Використання таких виразів у письмовому спілкуванні спрямоване на те, щоб компенсувати неможливість використання паралінгвістичних засобів передачі інформації за умов, коли комуніканти перебувають на відстані, а передача та сприйняття повідомлення розділені часом. Основою творення етикетних формул цього типу є дієслова *całuję, ściskam, kłaniam (się)* у формі 1 особи однини:

Adieu, jeszcze raz ***całuję*** *was serdecznie* [1: 13];

Kochana Mamo, ***całuję*** *serdecznie twoje rączki i nóżki* [1: 23];

Teofilów ***całuję*** [1: 49];

Jeszcze raz ***całuję*** *rączki kochanej mamy* [1: 56];

Całuję*, kochana, ręce twoje i nogi twoje* [2: 102];

Po tysiąc razy ***całuję*** *nóżki twoje, droga i kochana* [2: 10];

Ściskam *cię* [2: 352];

Ściskam *was Hersylko, Teofilu i Melanko* [1: 17];

Ściskam *cię, drogi nauczycielu* [2: 263];

Ściskam *serdecznie Wojciecha rączkami Juliusza* [2: 350];

Ściskam *ciebie, kochana mamo, babuniu i dziaduniu, Teofilu, Hersylko, Melanko etc.* [1: 31];

*…****ściskam*** *więc ciebie serdecznie i polecam Bogu* [2: 381];

Kłaniam *panienkom* [2: 298] тощо.

Типовими поширювачами дієслів *całuję* та *ściskam* є прямі додатки, виражені іменниками у знахідному відмінку: *całuję was / ciebie / rączki / ręce / nóżki* і т. п.; *ściskam was / ciebie.* До дієслова *całuję* часто додається обставина *serdecznie*. Заключна етикетна формула листа може містити обидва дієслова, об’єднані сурядним зв’язком, і часто ускладнюється звертанням. Також у листах зустрічаються цілі комплекси етикетних висловлювань, предикативними центрами яких є дієслова *całuję* та *ściskam*:

Kochana mamo! ***ściskam*** *ciebie serdecznie i* ***całuję****, powtarzam często twoje przysłowie: „Jakoś to będzie”, i czasem w nie wierzę. Babuni i dziadunia rączki* ***całuję****…* [1: 70];

Wszystkich was ***całuję i ściskam*** [1: 43];

Adieu, ***całuję*** *was wszystkich, babuni i dziadunia nóżki* ***ściskam*** [1: 106];

Ściskam *ciebie – i Młodzianowskiego* ***ściskam*** *serdecznie* [2: 376];

Całuję *ciebie i* ***ściskam****, drogi mój bracie, i dziękuję za wspomnienie twoje* [2: 397].

Цей різновид епістолярного прощання, як і попередня описана група етикетних формул, був найчастіше застосовуваний в листах до родичів. У такому випадку адресата не відділяє від того, хто пише, значна різниця суспільної позиції; вищий прагматичний ранг отримувача міг бути зумовленим лише тим, що це була особа старша, якій треба було виявити повагу. Про те, що листи з такими етикетними формулами були адресовані

близьким особам, свідчать гіпокористичні форми імен у супутніх звертаннях. Уживані в цих висловленнях демінутиви, наприклад *rączki*, *nóżki*, *babunia*, *dziadunio*, виконують експресивну функцію та виражають близькість стосунків між учасниками листування. Часто застосовується схема, за якою до дієслів *całuję* та *ściskam* додається більше, ніж один додаток, приєднуються чергові етикетні формули чи обставини, що підкреслюють прив'язаність до адресата:

…kochana mamo! ***Całuję*** *ciebie serdecznie, pisz mi często, bo tego do mojej spokojności potrzeba. Adieu! Teofilu,* ***ściskam*** *ciebie. Babuni i dziadunia rączki* ***całuję****. Adieu!* [1: 127];

Mamo moja, ***całuję*** *ciebie, rączki twoje i rączki babuni i dziadunia* [1: 84].

Замість дієслів у деяких листах Ю. Словацький уживає перифрастичні вирази з віддієслівним іменником *uściśnienie*, похідним від *ściskać*:

Adieu, kochana Olesiu, serdecznie Ci ***zasyłam uściśnienia*** [2: 232];

…a ty drogi! ***przyjmij moje uściśnienie****. Adieu!* [2: 253].

Модифікація етикетних формул описаного типу відбувається також шляхом заміни дієслівної форми 1 особи імперативом. У цьому разі автор листа звертається до адресата з проханням виконати відповідну дію по відношенню до третьої особи, начебто доручає адресатові здійснити цю дію замість себе, наприклад:

Adieu, kochana mamo, adieu, ***uściskaj*** *wszystkich ode mnie* [1: 11];

Adieu, droga mamo. ***Uściskaj*** *ode mnie rączki babuni i dziadunia* [1: 37];

Adieu, kochana moja Olesiu, ***kłaniaj się*** *wszystkim ode mnie i podziękuj dzieciom pp. Balińskich, że jeszcze o Julku pamiętają* [2: 230].

Зауважимо, що формули вітання, спрямовані до родичів або знайомих адресата, є типовими елементами кінцівки листа, що супроводжують заключні етикетні формули, наприклад: *Adieu! Panu Pawłowi Jarkowskiemu pełne uszanowania ukłony* [1: 23]; *Kłaniajcie się wszystkim moim znajomym – i bądźcie zdrowi* [1: 122]; *Adieu, kochana Olesiu! WW. Państwu Śniadeckim,*

Balińskim, pannie Ludwice, panu Józefowi oświadcz moje głębokie uszanowanie [2: 221].

П’ята група заключних етикетних формул у листах Ю. Словацького являє собою з формальної точки зору мовленнєві акти прохання та містить форми наказового способу дієслів ***zapominać, wspomnić, kochać***, наприклад:

*Mamo kochana, **nie zapominaj o mnie i kochaj** przywiązanego syna* [1: 27];

*Adieu, **nie zapominaj** o mnie* [2: 246];

*W takim razie **wspomnij** czasem o mnie, ale **wspomnij** czasem i o żyjącym. Adieu* [2: 249];

*Adieu, mój drogi Eustaszku – **kochaj** mnie trochę, jeżeli możesz – bo prawdziwie że mię wszyscy opuścili…* [2: 252];

*Adieu więc i **kochaj** twego Kochanego* [2: 268].

Прохання в цих прощальних формулах не стосується чогось матеріального, автор звертається до свого адресата з благанням кохати та згадувати його, тобто інтенційне спрямування таких висловлювань полягає в тому, щоб протягом часу очікування відповіді не переривався емоційний зв’язок між учасниками спілкування. Таким чином, можна говорити про функційну амбівалентність формул прощання: з одного боку, вони сигналізують закінчення акту письмової комунікації, з іншого боку, їх важливе призначення полягає в тому, щоб забезпечити продовження спілкування в майбутньому.

На відміну від описаних вище заключних етикетних формул, яким Юліуш Словацький віддавав перевагу під час листування з членами своєї родини або з особами, пов’язаними з ним близькими стосунками, у більш офіційних ситуаціях спілкування він уживав інші мовні засоби, використання яких носило конвенційний характер у суспільстві того часу. До таких засобів належать передусім формули з іменником *sługa*, що передували підпису, як, наприклад, у листі до професора Ягеллонського університету Міхала Вишневського: *Sługa Juliusz Słowacki* [2: 259]. Адресатом листа був друг родини Янушевських, особа, старша від Юліуша, до якої він звертався з

проханням про допомогу в тяжкий час ув'язнення його матері за підозрою в її зв'язку з польським повстанським рухом. До того ж Словацький пише Вишневському як людині незнайомій особисто, про що він зауважує в листі та просить вибачення: *Przebacz mi drogi Panie, że cię tym smutnym listem nieznajomego nudzę… a jeżeli znajdziesz nieco współczucia dla mnie i łaskawej życzliwości, odpisz mi*…[2: 259]. Конструкції з семантичним показником нижчого щабля на суспільних сходах *sługa* були вживаними переважно в комунікативних ситуаціях з асиметричними стосунками, коли отримувач листа мав вищий прагматичний ранг, ніж відправник. Іменник *sługa* у складі прощальних етикетних формул супроводжували прикметники ***najniższy, życzliwy***, що також характеризували адресанта. Предикативним центром таких формул були дієслова *zostaję* чи *jestem*, як в таких прикладах:

***Zostaję** z najwyższym szacunkiem i uszanowaniem JW. W. Prezesa **Najniższy sługa** Juliusz Słowacki* [2: 273];

*…wierz, **żem** Ci **jest** zawsze **życzliwym sługą** i w Duchu Chrystusowym Bratem* [2: 364].

Дещо зменшити комунікативну дистанцію між учасниками листування могло використання присвійного займенника другої особи: ***Twój sługa** Juliusz Słowacki* [2: 398]. Ще одним способом побудови етикетних формул такого типу було використання конструкції: дієслово + *z* + абстрактний іменник в орудному відмінку, на зразок такого: *zostaję z najwyższym szacunkiem i uszanowaniem*. Запевнення в повазі часто передували позначенню автором себе як слуги по відношенню до адресата, як у таких заключних формулах листа:

*Racz, Szanowny Prezesie, przyjąć wyraz **wysokiego szacunku i poważania**. **Życzliwy sługa** Juliusz Słowacki* [2: 274];

*Racz więc przyjąć, pani**,** wyznanie moje **najgłębszego uszanowania** i chciej mi co polecić jako **życzliwemu słudze** swemu* [2: 393].

Ю. Словацький уживав етикетні формули, змістом яких було вираження поваги до адресата, у завершальній частині листів до різних осіб,

в різних комунікативних ситуаціях: як з асиметричними стосунками учасників спілкування, так і з рівноправними відношеннями, а також у листах до рідних, наприклад сестри Олександри, якій він пише: ***Uszanowanie*** *moje i ukłony chcieli między wszystkich łaskawych i kochanych i znajomych obdzielić* [2: 222].

Семантичними домінантами таких етикетних формул є лексеми на позначення поваги: *szacunek, uszanowanie, poważanie*, яким у багатьох випадках передує прикметник, що посилює значення ввічливості: *głębokie uszanowanie**,** wysokie szacunek* тощо. У зібраному матеріалі ці іменники (з поширювачами або без) часто сполучаються з формами дієслова *przyjąć*:

Racz Pani ***przyjąć*** *wyraz głębokiego* ***uszanowania*** [2: 255];

Przyjm *wyrazy wysokiego* ***szacunku*** *i* ***poważania*** [2: 259];

Chciej wierzyć ***szacunkowi*** *i* ***przyjaźni*** *mojej* [2: 261];

Nic więcej mi nie pozostaje, jak polecić się łaskawej pamięci Wiel. Pana Dobrodzieja i zapewnić go o wysokim z mojej strony ***szacunku*** [2: 264].

Остання група заключних етикетних формул, які функціонують в листах Ю. Словацького, – це слова або словосполучення, що характеризують відправника в його відношенні до адресата листа. До складу таких формул входить підпис у різних варіантах онімів: прізвище, ім’я, ім’я та прізвище, ініціали. Близькість стосунків між комунікантами підкреслюють присвійні займенники 2 особи: *Twój Juliusz* [1: 351]; *Twój Juliusz Słowacki* [2: 322]; *Wasz J.* [1: 345]. Для самохарактеристики автор може використовувати прикметники та дієприкметники, наприклад:

Szczerze ci oddany *Juliusz Słowacki* [2: 387];

Twój ***kochający ciebie*** *Juliusz* [1: 356].

Нарешті, на стосунки між учасниками спілкування можуть указувати іменники, що позначають характер родинних або міжособистісних відносин: *brat, przyjaciel* тощо:

Adieu, godny twój ***brat*** *Julek Słowacki* [2: 237];

Adieu! Twój ***przyjaciel*** *Juliusz Słowacki* [2: 252];

***Brat** Juliusz Słowacki* [2: 331].

В останньому прикладі слово *brat* називає не родинні стосунки, а вказує на приналежність до братерства, яким був для його учасників гурток Анджея Тов'янського Коло Божої справи. Ю. Словацький деякий час належав до цього об'єднання і так підписував свої листи до А. Міцкевича, Б. Колишкі та інших його членів. Водночас лексему *brat* він уживав у складі епістолярних звертань до цих осіб: *Kochany bracie!; Bracie Andrzeju; Bracie Adamie!* тощо. Таким чином, серед факторів, які впливають на вибір способу номінації адресата в епістолярному вокативі, передусім у початковому звертанні листа, та на характер підпису й заключної етикетної формули, що звичайно йому передує, найсуттєвішу роль відіграють стосунки між учасниками комунікації, і ця обставина зумовлює кореляцію зачину та кінцівки письмового послання.

2.3. Етикетні формули прохання: стратегія мітігації

Мовленнєвий акт прохання є директивним мовленнєвим актом, що спонукає адресата до дії на користь мовця, рішення про виконання якої приймає адресат. Прохання звичайно має місце в такому випадку, коли особа, що займає нижчу позицію (реально чи прагматично), очікує виконання певної дії від особи, що домінує (на відміну від протилежної ситуації, в якій відбувається мовленнєвий акт наказу). Прохання може відбуватися й тоді, коли учасники спілкування є рівними, але адресант виконує прагматичну роль нижчої особи, бо цього вимагає комунікативна ситуація. Дослідниця польського мовного етикету А. Павловська зазначає, що найпростішим засобом викладу прохання у польській мові XIX ст. були форми 2-ї особи наказового способу дієслова, яке позначає очікуваний перлокуційний ефект висловлення [74, с. 93]. У листах Ю. Словацького таку форму висловлення прямого прохання в багатьох випадках супроводжує звертання, яке або передує дієслову, або ужите після нього:

***Kochana mamo, pisz** do mnie do Drezna poste restante* [1: 16];

Otóż cała wizyta; ***nie gniewaj się, kochana mamo,*** *że ją tak obszernie opisywałem* [1: 10];

Kochani babuniu i dziaduniu dobrodzieju! wierzcie *mi, iż często o was myślę i z niespokojnością czekam o waszem zdrowiu wiadomości* [1: 19].

Звертання репрезентує фатичну комунікацію, спрямовану на встановлення та підтримання контакту між учасниками спілкування, і саме ця функція зумовлює доречність вокатива у мовленнєвих актах прохання, тобто в ситуації, коли адресат «сприймається як особа, яка не зобов'язана, а тільки може задовольнити бажання мовця» [14, с. 99]. У деяких випадках прохання до адресата листа може бути вираженим формою 3-ї особи наказового способу дієслова, наприклад:

Kochany Teofilu, jeżeli mi chcesz wiele zgryzot oszczędzić, ***niech*** *w twoich listach* ***nie przebija*** *taka ironia, jak w ostatnim przypisku* [1: 19].

Стрижневим компонентом формул польського мовного етикету в мовленнєвих актах прохання найчастіше є форми перформативного дієслова *prosić*. Етикетна формула, побудована за моделлю «*proszę* + наказовий спосіб перлокуційного дієслова», характерна для кореспонденції між особами, пов'язаними близькими стосунками, як це, наприклад, у листі Ю. Словацького до свого друга, краківського художника Войцеха Статлера, що малював його портрет і навіть назвав свого сина Юліушем на честь поета:

Proszę pisz *prosto pod tym adresem – a pisz długo… i często* [2: 339].

Варіанти формули «*proszę o*», «*proszę, aby (ażeby, by)*» використовуються переважно в листах до осіб, вищих за статусом. Так, у листі до сановника Королевства Польського, Президента Літературного товариства Людвіка Платера, Словацький шанобливо звертається до нього як член цього Товариства: *…w tych groźnych okolicznościach udaje się do Szanownego Prezesa,* ***prosząc o*** *rozkazy* [2: 274]. Ці варіанти етикетної формули можуть застосовуватися під час спілкування у симетричних комунікативних ситуаціях, якщо предмет прохання є дуже важливим для адресанта, як у таких висловленнях:

Tak światło wyłożywszy ci interes, nie zostaje mi nic więcej, jak polecić się twojej pamięci i ***prosić ażebyś*** *mnie wszystkim przypomniała* [2: 221];

Syn twój z daleka ręce do ciebie wyciąga i ***prosi*** *cię, matko,* ***abyś*** *mu przebaczyła, że cię tak samą na świecie zostawił, bez żadnych przyjemności życia…* [1: 162].

Підсилюють іллокуційний ефект прохання залежні компоненти в таких варіантах етикетної формули: *koniecznie proszę, proszę bardzo*, наприклад:

Matko, ***koniecznie proszę*** *ciebie o więcej otwartości w twoich listach…* [1: 137];

Teraz jeszcze raz całuję ciebie serdecznie, droga moja, i ***proszę bardzo*** *ciebie o list do Florencyi…* [1: 293].

Нечисленними висловленнями репрезентовано в листах Ю. Словацького етикетні формули прохання з іменником *prośba*, що залежить від дієслова у формі 1-ї особи однини (*mam, zanoszę*), як-от:

Otóż ***mam*** *do ciebie* ***prośbę,*** *mamo,* ***prośbę*** *dosyć śmieszną, abyś mi przysłała przepis bab naszych, ale przepis bab prawdziwych, z szafranem i bez szafranu, z opisem, jak ma być piec gorący, kiedy je kłaść do pieca itp*. [1: 179];

Z nieśmiałością więc ***zanoszę prośbę****, nie do pani, bo jej powagi taką pracą trudzić bym nie śmiał, ale* ***upraszam*** *młodych synów pani, jako braci moich, aby mię choć w krótkim liście o teraźniejszem powodzeniu domu pani zawiadomili* [2: 393].

Етикетні формули прохання з модальним дієсловом *raczyć*, ужитим у формі наказового способу, 2-ї чи 3-ї особи однини дійсного способу, залежно від форми адресації, виражають офіційність стосунків або повагу до адресата:

List do mojej matki ***racz*** *zaadresować podług wiadomości, którą masz o niej* [2: 352];

Niechże *więc pani* ***raczy*** *wysłać kogo do biura dyliżansowego, aby na pannę Gedge w godzinę jej przyjazdu czatował i uwolnił ją od błąkania się po oberżach;*

racz *także na wszelki przypadek napisać do niej mały bilecik, z wymienieniem swego adresu* [2: 284].

Словацький віддає перевагу формулам з дієсловом *raczyć* у приватно-ділових листах або в комунікативних ситуаціях з офіційними стосунками між кореспондентами:

Racz *Szanowny Prezesie niniejszą prośbę moją przychylnie i łaskawie wziąć pod rozwagę* [2: 273] – до Президента Літературного товариства Людвіка Платера;

Posyłam ci rzeczy przeznaczone przez damy florenckie dla bazaru polskiego w Paryżu, ***racz*** *je złożyć księżnie Czartoryskiej* [2: 263] – до Іполіта Блотницького, якого Юліуш шанобливо називав своїм учителем;

Pisano mi z Krzemieńca, że brat Adama wyjechał na profesora do Kijowa – i wyjeżdżając prosił mię, abym o tym Adamowi doniósł – ***racz*** *mu więc tę wieść zakomunikować* [2: 253] – до науковця Ігнатія Домейка тощо.

Етикетні формули цього типу майже не зустрічаються в листах до членів родини; винятком є висловлення у листі до сестри Олександри Бекю: ***Raczysz*** *oświadczyć moje uszanowanie wszystkim, a wreszcie tylko tym którzy je przyjąć zechcą* [2: 218]. Мотивація використання такого виразу пов’язана тут зі змістом прохання – засвідчити вшанування всім спільним знайомим.

У листах Ю. Словацького знаходимо також етикетні формули прохання зі стрижневими компонентами *upraszam* і *zaklinam*, що підсилюють емоційність прохання та надають йому прагмасемантичного відтінку благання. Ці формули автор уживає в листах до близьких і рідних людей: до матері, до Йоанни Боброової, в яку він був закоханий:

Mów szczerze ze mną, kochana matko, ***zaklinam*** *ciebie, bo ja sobie tu Bóg wie co wystawiam* [1: 104];

Przypominając więc sobie, że niegdyś w domu pani nie byłem zupełnie obcy, ***upraszam*** *o kilka słów zaspakających i te mi wystarczą i pomnożą liczbę szanowanych drogo pamiątek, które winienem pani dobremu sercu i szlachetności* [2: 284];

Matko, mamo, mamuniu*, wszystkiemi imionami, jakie ci dawałem w życiu, wołam ciebie i* ***zaklinam****, abyś mi nie płakałą,* ***mamo moja****, bo trzeba cierpieć, co się Bogu podoba i póki się mu podoba*… [1: 215];

В останньому прикладі емоційність благання до матері, щоб вона не засмучувалася у складній ситуації, коли син опинився на чужині без перспектив повернення додому, підсилюється вокативним рядом, що утворює своєрідну рамку навкруг власне прохання та складається з кількох звертань до адресата – людини, яка протягом усього життя була найближчою й найважливішою для поета.

Інтенсивності проханню надають дієслова *zmiłuj się, zlituj się,* ужиті з перлокуційним дієсловом, що вказує на очікувану автором від адресата дію, як у таких реченнях:

Zmiłuj się*, mamo droga!* ***dopomnij się*** *o te kroniki* [1: 214];

Zlituj się *nade mną, jużem dość odpokutował, na najmilsze imię dla twego ucha* ***zaklinam cię, przebacz*** *mi obrazę twego majestatu* [2: 219].

Іншим засобом, що підсилює іллокуційну силу прохання, є повтор етикетної формули: або точний лексичний повтор в одному чи суміжних реченнях, або повтор із поєднанням різних формул чи варіюванням їх лексичного складу. Так, Словацький дуже емоційно і наполегливо звертається до Й. Боброві:

Jeśli więc pani piszesz do którego z nas, ***proszę i zaklinam, nie udawaj*** *wesołości, ani* ***cukruj*** *słów swoich, ani mi* ***odmawiaj*** *tego szczęścia, abym jej prawdziwe i szczerze serce mógł widzieć w każdem słowie...* [2: 289].

Повтор етикетної формули *proszę* та поєднання її з іншою формулою прохання *upraszam* спостерігаємо також у листі Ю. Словацького до В. Статлера, в якому автор благає допомогти йому зустрітися з матір'ю після майже двадцяти років розлуки:

Proszę *cię więc, ponieważ i Bóg tak chciał, bądź mi w tym wypadku pośrednikiem i pomocą, a list załączony tu mojej matce prześlij. A nie tylko o to* ***upraszam*** *ciebie, ale* ***proszę****, abyś jeszcze osobno, sam do mojej matki napisał,*

donosząc jej, że jestem we Wrocławiu, zdrów i jej przybycia, a jeżeli to być nie może, to choć na list od niej jestem oczekujący [2: 351].

На відміну від інших директивних мовленнєвих актів (наказу, розпорядження, вимоги і т. п.) прохання не зобов'язує адресата виконувати відповідні дії. Тому досягнення очікуваного мовцем результату мовленнєвого акту прохання значною мірою залежить від гармонійних стосунків між комунікантами, а побудова таких стосунків вимагає від учасників спілкування ввічливості, яка переконує співрозмовника у доброму ставленні мовця до нього та може викликати у відповідь таке ж позитивне ставлення. З метою створення сприятливої атмосфери спілкування його учасники застосовують комунікативні стратегії мітігації, тобто пом'якшення. На думку О. О. Селіванової, мітігація «передбачає пом'якшення мовленнєвої поведінки мовця відносно адресата з метою зниження ризику суперечки, згладжування відмови, втрати обличчя, запобігання або усунення конфлікту й підвищення ефективності комунікативних дій» [52, с. 209]. Як показала Ю. В. Деде, комунікативну стратегію мітігації прохання «здебільшого реалізує тактика зниження категоричності висловлювання» [15, с. 86]. У листах Ю. Словацького зафіксовано використання різних мовних засобів для пом'якшення прохання, до яких належить, зокрема, використання умовного способу дієслова *prosić*, при якому суть прохання виражено підрядним реченням:

Teofilu, gdybyś ty malował miniatury, ***prosiłbym*** *cię, abyś mi teraz mamę, dziadunia, babunię, siebie, Hersylkę i Melankę przysłał: teraz, kiedy jestem oddalony od was, byłoby to dla mnie największą przyjemnością* [1: 64].

Лексичними засобами мітігації є етикетні формули *jeżeli można, jeżeli możesz / jeżelibyś mogła*, які зменшують категоричність прохання тим, що ставлять його виконання в залежність від зовнішніх обставин, залишаючи адресатові можливість відмовитися, посилаючись на ці обставини, наприклад:

***Jeżelibyś mogła**, kochana mamo, to mi przez jadącą siostrę Michała przyślij dzieła Jana Kochanowskiego, które masz w twojej szafce; a **jeżeli można**, to dostańcie także przekładu Jerozolimy przez Piotra, bo mi tu te dwa dzieła dla języka bardzo są potrzebne…* [1: 103];

***Jeżeli możesz,** kochana Olesiu, to staraj się o przesłanie mi do Warszawy mojej za styczeń, luty i marzec pensyi* [2: 226].

Функцію пом'якшення прохання виконує мовленнєвий зворот *śmiem się udać do ciebie, (abyś…)*, що передує викладу змісту справи, а також формула вибачення *przepraszam…*, що супроводжує прохання:

*…teraz kiedy nowe nieszczęście spotkało rodzinę moją i pozbawiło mię wszelkich zasiłków z domu, **śmiem się udać do ciebie**, abyś mi **jeżeli możesz**, w moim autorskim zawodzie dopomógł* [2: 258];

*Kochana Olesiu, **postaraj się** po skończeniu miesiąca lutego, żebym ja tu miał moją za dwa miesiące pensyę, **przepraszam** cię zawczasu za ambaras, jaki ci tym komisem zadaję* [2: 222].

Для зниження категоричності висловлення Ю. Словацький використовує різні форми непрямого прохання, тобто такі висловлення, у яких відсутнє перформативне дієслово або інший маркер прохання, а значення цього мовленнєвого акту виражено імпліцитно. Такі способи вираження прохання надають адресату зручну можливість для відмови або ігнорування справи, яку йому пропонують виконати. Основним непрямим способом вираження прохання в листах Словацького є розповідні речення, в яких він повідомляє про своє бажання, щоб відбулася певна дія, здійснення якої залежить від адресата. Предикатом таких висловлювань є дієслова *chcieć* або *życzyć* у формі 1-ї особи однини умовного способу, що також сприяє пом'якшенню прохання, наприклад:

*Lękam się także o egzemplarze z napisami, i dla stryja tam były: **chciałbym**, żeby mogły być wszystkie wszystkim rozesłane…* [1: 97];

Już więcej miesiąca, jak wyprawiłem do Hausnera 63 egzemplarzy moich książek; ***chciałbym,*** *żeby doszły przed kontraktami kijowskimi, to może znajdziecie sposób przesłania ich tam* [1: 111];

Rozdziały, posłane ci, mogą się jak rzecz odrębną czytać, ***życzyłbym*** *tylko, aby bez przerwy i bez rozkładania na kilka numerów umieszczone być mogły* [2: 264].

Іншим способом вираження непрямого прохання в аналізованих листах є позитивна оцінка потенційних дій адресата, які можуть поліпшити ситуацію на користь автора, як-от:

Oto jestem w znajomych wam Włoszech: gdybyś mi był w liście swoim adres Zeidlera napisał, ***zrobiłbyś mi wielką przyjemność****, bo jutro wyjeżdżam do Florencyi i* ***dobreby mi było,*** *żebym się prosto do niego, nie szukając pomocy lokai i fakinów włoskich, mógł udać dla wyszukania stancyi itp*. [1: 312];

Starajcie się ten tłumok sprowadzić, bo i ***mnie miło by było żeby*** *moich rzeczy obcy nie przetrząsali ludzie* [1: 57].

Непряме прохання може сполучатися в тексті листа з проханням прямим, у такому разі воно набуває форми роздумів, які готують адресата до сприйняття недвозначно вираженої інтенції автора, а відповідні висловлення складають прагматико-семантичну градацію з поступовим підвищенням рівня категоричності:

…a ***jeszcze lepiej, żebyś mogła*** *drugi list do Livorno napisać, gdzie mi do kwarantany przywiozą. Tak,* ***proszę cię,*** *droga, napisz do Livorno post-restante, i to nie bardzo spaźniają* [1: 293].

2.4. Етикетні формули подяки: стратегія інтенсифікації

У розглянутих листах автор не лише звертається до своїх адресатів з різними проханнями, а й висловлює їм вдячність за допомогу, підтримку, добрі почуття. Мовленнєві акти подяки мають реактивний характер і завжди є відповіддю на певний імпульс, вербальний чи невербальний. А. Павловська

пише, що спочатку поняття *dziękować* належало до релігійної сфери та означало відношення людини до Бога, але пізніше зазнало десакралізації й увійшло до загального вжитку поляками [74, с. 168]. Вияви подяки належать до базових засад ввічливості, вони є одним із найчастіше вживаних актів мовного етикету. Етикетні мовні формули, які виражають подяку, репрезентовані в листах Ю. Словацького моделями, описаними нижче.

1. Перформативне дієслово *dziękować* у формі 1-ї особи однини + іменник / займенник у давальному відмінку + *za* + іменник у знахідному відмінку, наприклад:

***Dziękuję Ci**, kochana Olesiu, **za radę**, żebym się nie zarażał staroświecczyzną* (2: 238);

*Jeszcze **ci** raz całem sercem **dziękuję za ugoszczenie** trzydniowe matki mojej* [2: 355].

Окреслення причини того, що відбувається мовленнєвий акт подяки, подовжує етикетну формулу та посилює іллокуційну силу акту. Висловлення, побудовані на основі цієї етикетної формули, часто містять звертання до адресата (*kochana Olesiu*); засобом інтенсифікації вдячності є залежні від стрижневого дієслова обставини: *całem sercem (dziękuję), (dziękuję) bardzo.* Варіантом цієї формули є уживання інфінітива *dziękować / podziękować* у позиції, що залежить від модального дієслова чи безособового присудка з модальним значенням:

*…**muszę**, matko droga, rzucić się do nóg twoich i **podziękować ci za to, że wróciwszy do domu**, zastałem od ciebie przysłaną mi spokojność* [1: 196];

***Trzeba Bogu dziękować**, ilekroć w łasce swojej nie rozpacz ale smutek tulko zsyła na nas* [1: 185].

2. Формула *składać dzięki* та похідні від неї. З метою збільшення іллокуційної сили мовленнєвого акту синтетичний вираз *dziękuję* замінює аналітична конструкція *składam dzięki*. Характерною рисою цієї етикетної формули є значна формальна варіативність, у тому числі велика кількість варіантів з елімінацією перформативного дієслова *składać*. Приклади:

Najukochańsza mamo! Otóż znów mam za co nowe ***składać ci dzięki****; doniesiono mi, abym się zgłosił po twój nowy upominek…* [1: 228];

*…****dzięki ci, dzięki*** *kochana matko za wszystko, co robisz dla syna, który czuje, że nie jest godzien teraz, aby kto o nim pamiętał i jeszcze go kochał* [1: 19];

Kochana mamo! już to ***setny raz dzięki*** *tobie* [1: 122].

3. Формула *jestem wdzięczny* у листах Ю. Словацького функціонує переважно при звертанні його до старших членів родини: бабусі й дідуся – через її значний гонорифікативний потенціал: *Babuniu droga i dziaduniu,* ***wdzięczny wam jestem****, że mnie jeszcze trochę kochacie…* [1: 49]. Цю формулу Словацький уживає також у листах до своїх знайомих, які не належали до родинного кола, – у тих випадках, коли автор висловлює подяку за важливу для нього справу:

Daruj mi, szanowny i ukochany mój Wojciechu, żem ci w pierwszych dniach widzenia się z matką moją nie napisał, o ile ci ***wdzięczny*** *za nią* ***jestem*** [2: 352] – до Войцеха Статлера;

Za każdą kroplę potu twego, gdy spracowany sprawę prawdy czynić będziesz jak za łzę ***wdzięczny*** *ci* ***będę*** [2: 397] – до Корнеля Уєйського.

4. Остання група етикетних формул містить похідні від дієслова *dziękować* іменники *wdzięczność* або *podziękowanie*, наприклад:

Matko moja! ***mam ci wielką wdzięczność, żeś*** *czuwała nad mojem światowem ułożeniem,* ***że*** *nie tańczę, jak niedźwiedź,* ***że*** *mogę zagrać tańczącym na fortepianie. Ach,* ***za wszystko****, mamo droga,* ***mam tobie wdzięczność****; dotąd wszystko mam od ciebie tylko a nic od ludzi, dotąd jeszcze w rzeczach najpotrzebniejszych widzę twoją rękę…* [1: 178];

Więc ***zacznę od podzieńkowania za*** *list ostatni, list z podarunkiem miłym mi nieskończenie* [1: 106].

Іменники з семантикою подяки звичайно залежать від дієслів *mam, posyłam, odsyłam, przechodzę, wyrazić* (або похідного від цього дієслова іменника *wyrazy*). Підсилюють іллокуційну силу подяки узгоджені чи неузгоджені

означення: (*wdzięczność*) *wielka, najszczerza, Boża;* (*podziękowanie*) *z całego serca i duszy mojej*.

Часто висловлення з етикетними формулами подяки містять розгорнуте пояснення, за що автор дякує адресатові, виражене підрядним реченням зі сполучником *że* або поширеним додатком із прийменником *za*. Вдячність є засобом проявити взаємну повагу та висловити увагу до адресата, і можна стверджувати, що Ю. Словацький вважав дуже важливим для підтримання міжособистісних стосунків виражати в листах подяку своїм адресатам за будь-яку допомогу, матеріальну чи нематеріальну. Подяка стає не лише реакцією на якісь дії адресата, а й знаком прихильності до нього, теплих почуттів, засобом установлення з ним гармонійних стосунків. В одному листі він міг кілька разів повторювати етикетну формулу подяки чи варіювати її, а докладний опис причин, що пробудили в його серці відчуття вдячності, створює позитивну характеристику адресата, як-от у листі до Войцеха Статлера, якому Юліуш писав:

Dzięki *ci więc i raz i drugi i trzeci za dobre, stałe i poczciwe serce twoje, które raz zgodnie z mojem sercem uderzywszy, już się bić wspólnie z sercem moim nie oduczyło.* ***Dzięki*** *także całej twojej rodzinie, która mi matkę moją rozradowała samym widokiem wzrostu i rozkwitania talentów, które się dzieje przez ducha w dziateczkach twoich.* ***Dziękuje*** *ci i z dziateczkami twemi ściskam cię, prosząc, abyś chciał uczuć dla mnie to, co czuje dla ciebie teraz serce moje radosne, że ciebie kocha* [2: 353].

Формули подяки підсилюються лексикою з семантикою позитивної оцінки, яка надає висловленню модальність комплімента: *dobre, stałe i poczciwe serce twoje; wzrostu i rozkwitania talentów; serce moje radosne, że ciebie kocha.* Таким чином, мовленнєвий акт подяки здійснюється з метою дати позитивну оцінку поведінки адресата, що допомагає автору листа створювати й підтримувати сприятливу атмосферу спілкування.

ВИСНОВКИ

Європейська традиція письмового спілкування сформувала типову композиційну побудову листа, важливим компонентом якої є формули мовного етикету, тобто стереотипізовані вирази, що супроводжують інформаційну частину послання та сприяють взаєморозумінню кореспондентів за умов дистанційного спілкування. Етикетні формули становлять великий корпус номінативних і предикативних одиниць, що належать до лексичного, фразеологічного, морфологічного та синтаксичного рівнів і характеризуються різним ступенем стандартизованості: від незмінних кліше до вільно побудованих словосполучень і речень.

Епістолярна творчість Юліуша Словацького демонструє структурну та лексико-граматичну різноманітність формул мовного етикету, якими автор обрамовував інформаційну частину письмового послання. Найсуттєвішу роль у створенні оптимальних умов для сприйняття змісту листа у зв'язку з прагматичними чинниками його створення відіграють вокативи, зокрема ініціальні звертання як обов'язковий елемент зачину епістолярного тексту, та заключні етикетні формули, або формули прощання, які передують підпису адресанта. У листах Ю. Словацького звертання на початку листа виконує функцію формули вітання та слугує для встановлення контакту між комунікантами. Найчастіше автор не обмежується єдиним звертанням до адресата, а створює цілі комплекси розміщених у різних частинах листа адресувальних номінацій, до яких належать прямі та опосереднені вокативи, непоширені звертання, вокативні конструкції різних типів. Ці комплексні одиниці ми називаємо терміном *полівокатив*. У дослідженому матеріалі найбільше виявлено комбінованих полівокативів, які поєднують етикетну рамку, утворену звертаннями в зачині й у кінцівці листа (у складі заключної етикетної формули), з інтратекстовими вокативами. Ця лінгвістична фігура сприяє реалізації прагматичних настанов адресанта, який отримує ефективні засоби репрезентації як особистісних стосунків між автором листа і його

адресатом, так і певних індивідуальних особливостей кожного з комунікантів. Насиченість епістолярного тексту звертаннями експлікує підвищений ступінь емоційності спілкування та інтровертну спрямованість письмового послання.

Заключні етикетні формули в листах Ю. Словацького належать до різних семантичних типів: це власне формули прощання, а також формули побажання, вітання, прохання, вираження поваги та прихильності тощо. Автор листів використовує конвенційні стереотипні вирази, але шляхом їх поєднання, поширення, модифікації компонентів створює велику кількість оригінальних висловлювань. Завершальна частина листа часто являє собою цілий ланцюжок етикетних висловлювань різних типів. Добір мовних засобів творення цих висловлювань залежить від ситуації спілкування, стосунків між комунікантами та прагматичних настанов адресанта. Ампліфікація заключних етикетних формул підсилює ввічливість спілкування та створює сприятливі умови для продовження комунікації.

У листах Юліуша Словацького формули польського мовного етикету регулярно функціонують як маркери мовленнєвих актів прохання та подяки. Вирази подяки є характерними для початкової частини листа, вони реалізують принцип ввічливості та сприяють створенню позитивної атмосфери спілкування. З метою інтенсифікації іллокуційної сили подяки автор використовує низку лексичних засобів, а також повтори етикетних формул або окремих їх компонентів. Спостерігається високий ступінь варіативності етикетних формул: з одного боку, скорочення фраз на зразок *składam dzięki* до *dzięki*, з іншого – заміна слів аналітичними конструкціями, як-от *jestem wdzięczny, wyrazić wdzięczność* (=*dziękować*). Етикетні формули подяки, як правило, супроводжуються розгорнутим поясненням, за що автор дякує адресатові, компліментарною характеристикою адресата, спрямованою на гармонізацію стосунків між комунікантами.

Висловлення з семантикою прохання звичайно тяжіють до заключної частини листа: їм передує опис ситуації, що спонукає автора звертатися до

адресата по допомогу. Для зниження категоричності мовленнєвих актів прохання Ю. Словацький застосовує комунікативні стратегії мітігації, тобто пом'якшення прохання: уживає етикетні вирази *jeżeli można, jeżeli możesz* і под., дієслова в умовному способі, формули вибачення, а також різні форми непрямого прохання. Вибір етикетних мовних формул, зокрема засобів, що підсилюють емоційність прохання та надають йому смислового відтінку благання, певною мірою залежить від таких ознак комунікативної ситуації, як стосунки між учасниками спілкування, ступінь соціально-психологічної дистанції між ними, зміст прохання (його делікатність, важливість для адресанта, ступінь складності виконання тощо). Перспективи дослідження пов'язуємо з уточненням впливу цих та інших комунікативних умов на функціонування в листах різних прагмасемантичних груп формул польського мовного етикету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики: монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 281 с.
2. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної генології: навч. пос. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 248 с.
3. Безноса А. П. Граматичні індикатори вираження ввічливості (з історії вивчення питання). *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Вип. 17 / укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк: ДонНУ, 2008. С. 176–181.
4. Безугла Л. Р. Лінгвістична прагматика та дискурсивний аналіз. *Studia philologica*. 2012. Вип. 1. С. 95–100.
5. Богдан С. К. Епістолярій Лесі Українки і мовленнєвий етикет українського народу. *Українська мова і література*. 1993. Вип. 33. С. 33–37.
6. Богдан С. К. Стереотипи мовної поведінки Шевченка в його епістолярії: звертальні й прощальні формули. *Шевченкознавчі студії*: *зб. наук. праць*. Вип. 5. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2003. С. 210–216.
7. Булах О. Н. Епістолярний стиль чи епістолярний жанр. *Мовознавство.* 1982. № 1(91). С. 66–69.
8. Вавжинська Юлія. Місія романтичного поета-пророка: Т. Шевченко, А. Міцкевич, Ю. Словацький, З. Красінський. *Київські полоністичні студії*. Т. XXIV. Київ: Університет «Україна», 2014. С. 84–97.
9. Вервес Г. Д. Юліуш Словацький і Україна: літературно-критичний нарис – Київ: Радянський письменник, 1959. 168 с.
10. Вєтрова Е. С. Семантика і функціонально-комунікативний аспект етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників XIX ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Ельвіра Сабурівна Вєтрова. Донецьк, 2004. 20 с.
11. Вєтрова Е. Умови вибору етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників XIX ст. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Вип. 16. Донецьк: ДонНУ, 2008. С. 158–162.

12. Голікова Н. С., Попова І. С. Етикет і культура мовного спілкування у вищій школі: навч.-метод. пос. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2009. 160 с.
13. Гринишин М. Вокативні речення в асиметричних ситуаціях спілкування. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Вип. 15. Донецьк: ДонНУ, 2007. С. 243–247.
14. Гродський І. Я. Мовні засоби вираження прохання в англійських лицарських романах XII–XV ст. *Studia philologica*. 2014. № 3 С. 97–100.
15. Деде Ю. В. Мітігативні стратегії обіцянки та прохання в англомовному художньому дискурсі. *Мова*. 2022. Вип. 37. С. 84–89.
16. Дзюба І. Юліуш Словацький і Тарас Шевченко. *Музей Юліуша Словацького* [Електронний ресурс]. URL: https://mjsk.te.ua/pl/slowacki-w-ukrainie (дата звернення 23.01.2025 р.).
17. Журавльова Н. М. Індивідуально-авторські та оказіональні гоноративи в епістолярному стилі XIX – початку XX ст. *Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках*: материалы II Междунар. науч. конф. (Днепропетровск, 14–15 апреля 2005 г.). Днепропетровск: Пороги, 2005. С. 149–153.
18. Журавльова Н. М. Мовний етикет української епістолярії. Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2002. 217 с.
19. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту: теорія і практикум. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток Лтд», 2007. 313 с.
20. Загнітко А. П. Звертання, його статус і функції. *Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис*. Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. С. 590–594.
21. Калита О. М. Формули мовного етикету в епістолярії Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: серія філологічна*. 2017. Т. XIV. С. 99–105.

22. Коваленко Б., Коваленко Н. Етикетні мовні формули в епістолярній спадщині Михайла Коцюбинського. *Лінгвістика*. 2022. № 1(45). С. 90–100. DOI: 10.12958/2227-2631-2021-1-45-90-100

23. Корнійко І. В. Звертання як динамічний засіб вираження зверненості мовлення (на матеріалі сучасної німецької мови): автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови / Ірина Валеріївна Корнійко. Київ: КДЛУ, 2000. 18 с.

24. Корновенко Л. В. Звертання у прагмалінгвістичному аспекті (на матеріалі сучасної російської мови): автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.02 – російська мова / Лариса Віталіївна Корновенко. Київ: Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, 2001. 21 с.

25. Коцюбинська М. Х. Листи і люди: Роздуми про епістолярну творчість. Київ: Дух і літера, 2009. 584 с.

26. Кравчук Л. В., Кравчук Л. О. Юліуш Словацький і Кременеччина. Тернопіль: ТНМУ: Укрмедкнига, 2021. 47 с.

27. Куварова О. К. Типи і функції вокативних конструкцій в епістолярному тексті (на матеріалі російськомовних листів XVIII–XX ст.). *Ukranian sense / Український смисл*: науковий збірник / ред. І.С. Попова, проф. Дніпро: Ліра, 2021. Вип. 2. С. 113–123.

28. Куварова О. К. Формули польського мовного етикету в мовленнєвих актах прохання та подяки (на матеріалі епістолярію Юліуша Словацького). *Ukranian sense / Український смисл*: науковий збірник / ред. І.С. Попова, проф. Дніпро: Ліра, 2024. Вип. 2. С. 72–82. DOI 10.15421/462425

29. Куварова О. К. Функціонування формул мовного етикету в листах Юліуша Словацького. *Філологія та філологічна освіта в добу цифрової трансформації: європейські виміри, національний контекст, міжкультурна комунікація*: монографія. Рига, Латвія: “Baltija Publishing”, 2024. С. 372–397. DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-456-6-18

30. Куварова О. К. Функціонування вокативів у «Листах до матері» Юліуша Словацького. *Актуальні проблеми міжкультурної комунікації*:

збірник матеріалів ІІ Міжнародної науково-практичної конференції, 10 квітня 2024 року, Луцький національний технічний університет. Луцьк: ІВВ ЛНТУ, 2024. С. 114–116.

31. Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50 років ХХ ст.: автореф. дис. … д-ра філол. наук / 10.01.01 – українська література. Київ, 1999. 34 с.
32. Кузьменко В. І. Дифірамб чи епітафія жанрові? Написане лишається. *Слово і час*. 1997. № 1. С. 72–77.
33. Ленець К. В., Пилинський М. М. Епістолярний стиль в історії нової літературної мови. *Жанри і стилі в історії української літературної мови.* Київ: Наукова думка, 1989. С. 160–198.
34. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови: навчальний посібник. К.: ВЦ «Академія», 2007. 360 с.
35. Мацько О. М. Мовні формули у дипломатичних текстах сучасної української мови (функціонально-стилістичний аналіз): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Оксана Михайлівна Мацько; НАН України. Ін-т укр. мови. Київ, 2001. 21 с.
36. Морозова Л. І. Письменницький епістолярій у системі літературних жанрів: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 – теорія літератури / Людмила Іванівна Морозова. Київ, 2007. 24 с.
37. Мусієнко В. П. Комунікативна позиція адресанта в епістоляріях М. Максимовича. *Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки. Мовознавство*. Вип. 169. Черкаси, 2009. С. 5–12.
38. Найрулін А. Етикетні формули в епістолярію Ольги Кобилянської як вияв прагмалінгвального (конотативного) компонента. *Лінгвістика*. 2019. № 1(40). С. 97–107. DOI: 10.12958/2227-2631-2019-1-40-97-107
39. Оляндер Л. Світ і людина в епістолярії Юліуша Словацького: «Listy do matki» («Листи до матері»). *Київські полоністичні студії*. 2015. Т. XXVI. С. 416–425.

40. Павленко І. Я. Специфіка мовленнєвих актів оцінки. *Нова філологія*, 2018, № 73. С. 109–113. [Електронний ресурс]. URL: http://www.novafilolohiia.zp.ua/index.php/new-philology/article/view/141 (дата звернення 22.01.2025).

41. Павлик Н. В. Специфіка епістолярного жанру як міжстильового явища. *Лінгвістика*: зб. наук. праць. Луганськ: Вид-во ЛНПУ імені Т. Шевченка „Альма-матер”, 2005. С. 241–248.

42. Павлик Н. В. Типологія дискурсивних одиниць в українському епістолярному мовленні: автореф. дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Неля Віленівна Павлик. Донецьк, 2005. 20 с.

43. Пасічник О. Топос Кременця в епістолярній спадщині Юліуша Словацького. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія «Культурологія».* 2013. Вип. 12 (2). С. 207–210. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2013_12(2)__23 (дата звернення 23.01.2025 р.).

44. Погребняк І. Епістолярний жанр в діахронній проекції. *Синопсис: текст, контекст, медіа*. 2015, № 1(9). URL: http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/125/115 (дата звернення: 22.01.2025)

45. Пономаренко В. П. Еволюція системи іменних засобів звертання в сучасних слов'янських та інших індоєвропейських мовах. *Мовознавство*. 2006. № 6. С. 27–32.

46. Радишевський Р. Юліуш Словацький: життя і творчість. Київ: Дніпро, 1985. 207 с.

47. Радзієвська Т. В. Текст як засіб комунікації / НАН України; Ін-т української мови; відп. ред. М. М. Пещак. 2-ге вид., стереотип. Київ, 1998. 194 с.

48. Радзієвська Т. В. Епістолярія О. О. Потебні: нотатки до мовного портрета. *Наукова спадщина О. О. Потебні в контексті сучасності*. Київ, 2005. С. 58–67.

49. Радзієвська Т. В. Дискурсивні простори: історико-лінгвістичний вимір: монографія. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2018. 323 с.

50. Ромащенко Л. Митець і мистецтво в епістолярному дискурсі Юліуша Словацького. *Dialog dwóch kultur. Rocznik X, Zeszyt 1*. 1−8 września 2015 roku. Warszawa, 2016. S. 65−72.

51. Сабліна С. В. Сучасні мовознавчі проблеми дослідження українського мовного етикету. *Вісник Запорізького державного університету. Серія: Філологічні науки*. 2002. № 3. С. 114–117.

52. Селіванова О. О. *Основи теорії мовної комунікації*. Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. 350 с.

53. Скаб М. Схема й параметри опису системи номінації адресата мовлення. *Граматика слова і граматика мови*: зб. наук. праць. Донецьк: ДонНУ, 2005. С. 203–218.

54. Соколовська С. В. Історія становлення лінгвістичної прагматики в зарубіжній і вітчизняній науці. *Studia philologica*. 2012. Вип. 1. С. 101–107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stfil_2012_1_21 (дата звернення 23.01.2025).

55. Стрілець І. В. Способи апеляції в етикеті української і польської мов. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*: зб. наук. праць. Вип. 4. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. С. 273–283.

56. Стрілець І. В. Детермінація способів апеляції в українській і польській мовах. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2012. Вип. 56. Ч. 1. С. 72–80.

57. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1972. 515 с.

58. Телеки М. М., Шинкарук В. Д. Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру: монографія. К.; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. 172 с.

59. Тулузакова О. Г. Актуалізація етикетних мовних формул на позначення звертань. *Наукові праці: Філологія. Мовознавство*. Вип. 79. Т. № 92 Миколаїв: РВЦ ЧДУ ім. Петра Могили, 2008. С. 62–67.

60. Юліуш Словацький і Україна: зб. наук. праць / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Міжнар. шк. україністики НАН України; відп. ред. Р. Радишевський. Київ: Бібліотека українця, 2000. 381 с. (Серія «Київські полоністичні студії», т. 2).

61. Całek A. *Adam Mickiewicz – Juliusz Słowacki: psychobiografia naukowa*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersyteta Jagiellońskiego, 2012. 506 s.

62. Całek A. Nowa teoria listu. Kraków: Biblioteka Jagiellońska and Księgarnia Akademicka 2019. 450 s.

63. Ciechańska M. Opowieść ciała – ciało opowieści: Jak dojrzewała słowiańska epopeja Juliusza Słowackiego? *Starość i młodość w literaturze i kulturze. Analekta Literackie i Językowe,* t. V. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2016. S. 173–182. URL: https://doi.org/10.18778/7969-662-8.15 (дата звернення 23.01.2025 р.).

64. Gradkowski H. Słowacki – Krasiński (jeszcze o korespondencji poetów). *Krasiński: żywioły kultury, żywioły natury*: studia, redakcja naukowa: Małgorzata Burzka-Janik i Jarosław Ławski, Białystok-Opole 2019, s. 365–377. URL: http://hdl.handle.net/11320/10590 (дата звернення 23.01.2025 р.).

65. Jarczykowa M. Korespondencja i literatura okolicznościowa w kręgu magnaterii Wielkiego Księstwa Litewskiego. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2019. 270 s.

66. Klepacka K. Etykieta językowa w Listach na wyczerpanym papierze Agnieszki Osieckiej i Jeremiego Przybory. *Annales Uniwersitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica*. 2018. № 13. S. 25–31. DOI 10.24917/20831765.13.3

67. Korespondencya Juliusza Słowackiego to jest Listy do matki i wszystkie inne: wydanie zupełne pierwsze ilustrowane w setną rocznicę narodzin poety / Creator: Słowacki, Juliusz (1809–1849); opracowanie: Ks. Kantak. Tom 1:

383 s., Tom 2: 419 s. Mikołów; Warszawa, 1910. URL: https://obc.opole.pl/dlibra/publication/1795/edition/8037 (дата звернення 23.01.2024 р.).

68. Korotkich K. Wyobraźnia apokaliptyczna Juliusza Słowackiego: obrazy – wizje – symbole. Białystok: Wydawnictwo uniwersyteckie Trans Humana, 2011. 514 s.

69. Krawczuk A. Wybrane akty etykiety językowej w polszczyźnie ukraińskich studentów. *Acta Universitatis Wratislaviensis. No 3456. Język a Kultura*. Tom 23. Wrocław, 2012. S. 165–180.

70. Kuvarova O., Budilova O. Structural types of polyvocatives and their functional features in epistolary texts. *Ukrainian sense*: scientific collection / edited by I. Popova. Dnipro: Lira, 2020. P. 62–69. DOI 10.15421/462007.

71. Łubieniewska E. Ostatni list Słowackiego…, [Do Joanny Bobrowej]. *List, nowela, opowiadanie: analizy i interpretacje*, red. T. Budrewicz, H. Bursztyńska, Kraków 2001. S. 7–16.

72. Marcjanik M. Kody grzeczności jako forma identyfikacji z grupą. *Polszczyzna na co dzień*, red. M. Bańko. Warszawa, 2008. S. 71–76.

73. Marcjanik M. Współczesna etykieta językowa – zmierzch wartości? *Studia Medioznawcze*. 2015, T. 4. S. 115–119. URL: https://www.semanticscholar.org/paper/Wsp%C3%B3%C5%82czesna-etykieta-j%C4%99zykowa-zmierzch-warto%C5%9Bci-Marcjanik/97ee788bcdfa265ae5139aa6aa572b49b408c5cf

74. Pawłowska A. Formuły werbalne polskiej etykiety językowej od połowy XVIII do lat sześćdziesiątych XIX wieku: analiza socjolingwistyczna. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2014. 234 s.

75. Sawrymowicz E. O chronologii listów Słowackiego. *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*. 1959, 50/1. S. 193–207.

76. Sicińska K. Formuła zalecenia służb jako wyraz grzeczności językowej w epistolografii polskiej XVII i XVIII wieku. Język Polski. 2021. CI 2. S. 87–99. URL: https://jezyk-polski.pl/index.php/jp/article/view/74/67

77. Sikora A. Nostalgia za przyszłością: życie jako opowieść w listach Juliusza Słowackiego do matki. *Teksty drugie*. 2018. V. 6. S. 267–282. DOI: 10.18318/td.2018.6.19.

78. Skwarczyńska S. Teoria listu. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2006. 427 s.

79. Tomiczek E. System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego. Socjolingwistyczne studium konfrontatywne. Wrocław, 1983. 240 s.

80. Winniczuk L. Epistolografia. Lacińskie podreczniki epistolograficzne w Polsce w XV–XVI wieku. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Szkolnictwa Wyzszego, 1952. Str. 77.